

TABLO 1

Genel No	Tarih
163	1007-1019
164	1017-1039
165	1027-1195
166	1049-1109
167	1046-1109
168	1076-1098
169	1116-1121
170	1129-1181
171	1145-1149
172	1009-1152
173	1151-1154
174	1030-1064
175	1179-1283
176	1185-1187
177	1194-1206
178	1209-1233
179	1216-1222
180	1216-1222
181	1240-1244
182	1234-1252
183	1246-1254
184	1265-1268
185	1263-1270
186	1234-1272
187	1271-1273
188	1273-1274
189	1279-1281
190	1280-1282
191	1282-1283
192	1290-1298
193	1290-1291
194	1292-1295
195	1298-1301
196	1304-1307
197	1292-1308

Çalışmamızın ana kaynağını Ankara Milli Kütüphane'de bulunan Isparta Şer'iyeye sicillerinden 170 ve 171 numaralı şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır. Daha önce Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan Isparta Şer'iyeye Sicilleri Ankara Milli Kütüphane'ye getirilerek muhafaza altına alınmış, okuyucu ve araştırmacıların istifade edebilmesi için mikrofilmleri alınmıştır. Biz de bu mikrofilmlerden fotokopi alarak sicillerin transkripsiyonunu yaptık. Sicillerin okunması işleminde, sicillerde bulunan yıpranma ve bazı sayfaların yırtık olması nedeniyle zaman zaman problemlerle karşılaşmıştır. Ancak mümkün olduğu ölçüde bunların okunmasına azami gayret gösterilmiştir.

Ankara Millî Kütüphane'de Isparta ile ilgili 35 adet şer'iyeye sicili bulunmaktadır. 163 genel no ile başlayan siciller, 197 genel no ile son bulmaktadır. Bu siciller, 1007-1308/1598-1890 yılları arasında kapsamaktadır. Isparta Şer'iyeye Sicillerinin genel ve özel numaralandırma tasnifi ile kapsadığı tarihleri şöylece sıralamak mümkündür: (Tablo 1)

İncelediğimiz 170 Numaralı Isparta Şer'iyeye Sicili 17x43,5 ebadında olup, 194 sayfadır. 171 Numaralı Sicil ise 17x43,5 ebadında ve 104 sayfadır. Ancak aralarda bazı eksik ve yırtık sayfalar da bulunmaktadır. Tezde Isparta Şer'iyeye Sicilleri'ni belirtmek için İŞS şeklinde bir kısaltma kullandık. Kısaltmanın yanında bulunan rakam, sicilin kaç numaralı sicil kaydı olduğunu, sonraki sayfa numarasını, onun yanındaki rakam da hüküm sırasını belirtmektedir. Örneğin, İŞS, 170/25-1 Isparta Şer'iyeye Sicili; 170 numaralı defter, 25. sayfa, 1. hüküm şeklindedir. Hükümlerde geçen tarihlerin ilki hicrî, ikincisi ise miladî tarih olarak verilmiştir. Metin içerisinde verilmeyen tarihler, dipnotta verilmeye çalışılmıştır.

Şer'iyeye sicillerinin yanı sıra İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde mevcut bulunan, dönemle ve konu ile ilgili arşiv vesikalarından da istifade ettik.

ve kültürel yapısı ile ilgili önemli bir kaynak olan Böküzâde Süleyman Sâmi Efendi'nin kaleme almış olduğu eserinden de faydalandık. II. Meşrutiyet döneminde mebusluk ve daha sonra Isparta'da belediye başkanlığı yapan Böküzâde,

eserini iki cilt halinde kaleme almış, I. Cilt 704 sayfa, II. Cilt 204 sayfadan teşekkül etmiştir. I. ciltte kuruluşundan 1908 yılına kadar Isparta hakkında bilgi verirken, II. Ciltte 1909'dan Cumhuriyet'in ilanına kadar meydana gelen olaylar hakkında malumat vermiştir. Eser Osmanlıca olup, torunu Suat Seren tarafından 1983 yılında günümüz Türkçe'si ile yayınlanmıştır.

Yine ayrıca kitabın hazırlanmasında, Isparta'da bir halkevi dergisi olan Ün Dergisi'nde yayınlanan makale ve incelemelerden de istifade edilmiştir. İlk olarak 1934 yılında yayımlanmaya başlayan bu dergi, varlığını 1949 yılına kadar sürdürmüştür. Önemli bir mahallî kaynak olan dergide, mahallî araştırmacıların yanı sıra devrin önemli ilim adamları, şairleri ve edebiyatçılarının yazıları da yayımlanmıştır. Dergi toplam 172 sayı olarak çıkarılmıştır. Isparta ve çevresi ile ilgili tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok araştırma ve inceleme bulunmaktadır.

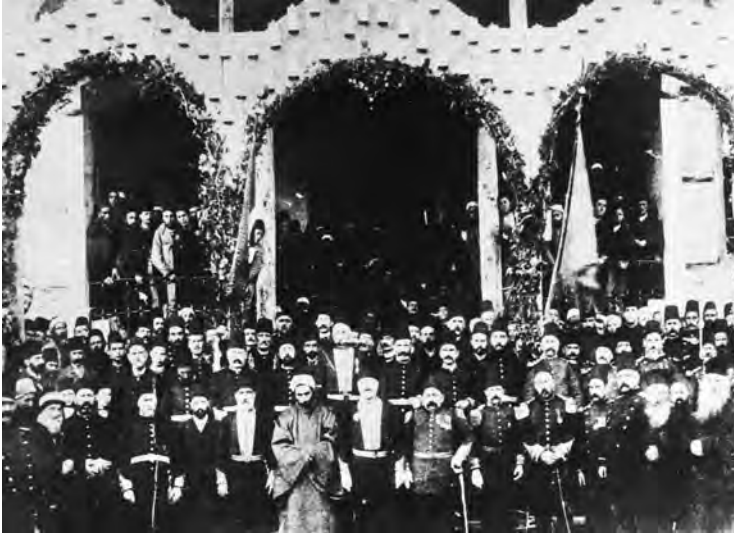
Konumuzu ilgilendiren hususlarda, ülkemizde yayınlanan gerek kitap gerekse makale türü çalışmalar olsun, bu eserlerin hepsinden istifade edilmiştir. Kitabımızın bibliyografya bölümünde bu bilgilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ISPARTA'DA İDARİ YAPI

A- İDARİ TEŞKİLAT

Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli, eyalet ve sancak idaresi prensibine dayanmaktadır. Devletin toprakları eyaletlere, eyaletler de sancaklara ayrılmaktadır. Eyalet ve sancakların merkezi durumunda olan şehirler, aynı zamanda idari bir merkez olma özelliğine sahiptirler. Ülke yönetiminde gerek eyaletlerde ve gerekse sancaklarda görev yapan kimseler aynı zamanda şehir idaresinden de sorumlu idiler¹⁰⁴. Sancakta iki yetkili görev yapmaktadır. Klasik dönemden beri, padişah ve merkezi yönetim sancaklara iki görevli göndermiştir. Bunların biri “**bey**” diğeri de “**kadı**” olmuştur. Bey daha çok yönetimle ilgilenmiş, kadı da adlî olaylarla uğraşagelmiştir¹⁰⁵. İncelediğimiz dönem itibariyle de durum fazla değişmemiştir. Padişah yine sancağa iki görevli gönderiyordu. Bunlardan ilki idari ve askerî görevleri yürüten **mutasarrıf** veya **mütesellim**, diğeri de yargı görevini yürüten **kadı** veya **naip**. Sancaktaki diğer görevlileri de ya mutasarrıf atıyor ya da görevliler seçimle veya şehrin ileri gelenlerinin tavsiyesiyle iş başı yaptırılıyordu.

Sancak Erkanı Bir Tören Sırasında

¹⁰⁴ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s.173.

¹⁰⁵ Rıfat Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s.136.

Osmanlı eyaletlerinin Rumeli'nden sonra ikincisi olan Anadolu Eyaleti, XVIII. asır başlarında on beş sancaktan ibaretti. Bunlar; Kütahya, Hüdavendigar (Bursa), Karasi (Balıkesir), Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Hamid (Isparta), Karahisar-ı Sahip (Afyon Karahisar), Ankara, Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Bolu, Sultanönü (Eskişehir) ve Beypazarı idi¹⁰⁶. XVIII. asırdan sonra bu taksimat bazı değişikliklere uğradı. 1864'te eyaletler lağvedilip, vilayetler kurulmadan önce, Anadolu Eyaleti yerine, Hüdavendigar, Saruhan, Aydın, Ankara, Kastamonu eyaletleri kaim oldu¹⁰⁷.

Isparta, Hamid Sancağı'nın merkez kazasıdır. Hamid Sancağı da, merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ülke yönetiminin temel birimi olarak kabul edilen sancaklarda da, diğer merkezî yönetim ve eyalet teşkilâtı gibi önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Timar sisteminin bozulup yerini iltizamla yönetime bırakmaya başlamasının yanı sıra; vezir rütbesini almış kimselerin çoğalması, bu gibi kişilerin unvanlarına uygun görevlerin bulunamamasına yol açıyordu. Vali olarak atanması gerekirken boş eyalet bulunmadığı için ataması yapılmayanlara, duruma göre bir veya birkaç sancağın geliri “arpalık” olarak verilmiştir. Bu paşalar genellikle İstanbul'da oturmayı tercih etmişler, yönetime karşılık geliri kendilerine verilen sancaklara vekillerini göndermeye başlamışlardır. Bu durum XVIII. yüzyılda da iyice yer etmiş, birçok sancak arpalık olarak başkalarınınca yönetilir olmuştur¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Bâb-ı Asaî Ruûs Kalemi (RK) 1551, s.16-18; BOA, RK 1560, s. 46-50; BOA, RK 1564, s. 54-60.

¹⁰⁷ Besim Darkot, “Anadolu”mad. İA., c.I, 429.

¹⁰⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.11.

İncelediğimiz dönem itibarıyla Hamid Sancağı'nın merkezi Isparta olmak üzere toplam 20 tane kazası mevcuttu. Bunlar: Afşar, Ağlasun, Ağros (Atabey), Barla, Burdur, Eğirdir, Gölhisar, Gönen Hamid, Hoyran, İncir Pazarı, İrle maa' Yavice (Yeşilova), Karaağaç Gölhisar (Acıpayam), Karaağaç Yalvaç (Şarkikaraağaç), Keçiborlu, Kemer Hamid, Pavlu (Sütçüler), Siroz (Tefenni), Uluborlu, Yalvaç idi. Konumuz gereği biz burada kazalar mevzuuna girmeden Isparta merkez ile ilgili hususları dercetmeğe çalışacağız.

1- Mutasarrıf

İncelediğimiz dönemde Hamid Sancağı, vezir rütbeli “**mutasarrıf**” denilen pašalar tarafından idare edilmekte idi. Sicillerde “**Hamid Valisi, Hamid Mutasarrıfı, Mîrmiran, Devletlü**” gibi tabirlerin kullanıldığını görmekteyiz¹⁰⁹. Sancak mutasarrıflık olduğundan, belgelerde yaygın olarak “mutasarrıf” tabirinin kullanıldığı gözlenmektedir.

Eyalet yönetimindeki vali gibi, sancaklarda da aynı yetkiye sahip mutasarrıflar bulunmakta idi. Bazen mansıba uygun sancak tevcihi mümkün olmadığından, yürütülen bir görevin yanında başka bir sancak ek olarak tevcih edildiği gibi, bir veya birden fazla sancağın birleştirilerek tevcih edildiği de oluyordu¹¹⁰. Bu uygulamanın bir uzantısı olarak incelediğimiz dönemde sancak, bazen muhafızlık şartıyla, bazen yürütülen göreve ek olarak¹¹¹, bazen de ya tek başına ya da birden fazla sancakla birleştirilerek, (genellikle “ber vech-i arpalık” şartıyla) vezir rütbeli pašalara tevcih edilmiştir. Meselâ, 14 Eylül 1716 tarihinde Hamid Sancağı'na mutasarrıf olan Abdullah Paşa'nın yerine Ahmed Paşa getirilmiştir¹¹². 18 Şubat 1717 tarihinde Hamid Sancağı'na ber vech-i arpalık olarak Başdefterdar Damad Mehmed Paşa mutasarrıf olarak tayin edilmiştir¹¹³. 9 Eylül 1717'de sancak, ber vech-i arpalık olarak Sofya muhafazası şartıyla Rumeli Reisi vezir İbrahim Paşa'ya verilirken¹¹⁴, 15 Kasım 1717 tarihinde de Hamid Sancağı Hotin Muhafazası şartıyla, ber vech-i arpalık olarak Vezir Mirza Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiştir¹¹⁵. Diğer taraftan 24 Mayıs 1735 tarihli bir belgede de, Teke ve Hamid Sancaklarının her ikisinin mutasarrıfı olarak Süleyman Paşa'yı görmekteyiz¹¹⁶. Süleyman Paşa, ayrıca bu sancakların yanı sıra Hüdâvendigar (Bursa) Sancağı'nın da mutasarrıfı idi¹¹⁷.

¹⁰⁹ *Isparta Şeriyeye Sicili (İŞS)*, 170/69-2, 170/162-1, 171/61-1.

¹¹⁰ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.144.

¹¹¹ Hüdâvendigar Sancağı Mutasarrıflığının yanı sıra Hamid Sancağı Mutasarrıflığı Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. *BOA, Bâb-ı Asaflı Ruûs Kalemi (RK)*, Nr.1551, s.17.

¹¹² *BOA, RK*, Nr.1573, s.2. (27 N 1128)

¹¹³ *İŞS*, 170/71-1.(6 Ra 1129)

¹¹⁴ *İŞS*, 170/96-2.(2 Şevval 1129)

¹¹⁵ *İŞS*, 170/139-1 (10 Z 1129); *BOA, NK [Bâb-ı Asaflı Nişancı (Tahvil) Kalemi]*, 1355, s.9; *BOA, RK*, Nr. 1551, s.17.

¹¹⁶ *İŞS*, 171/68-1 (1 Muharrem 1148); Hikmet Turhan Dağhoğlu, “Hamideli Mutasarrıf ve Mütessellimleri II”, Ün, III/35-36, s.500.

¹¹⁷ *İŞS*, 171/53-1.

Mutasarrıflar, padişah tarafından fermanla atanmakta idiler. Hamid Sancağı'nda bulunan kadı ve nâiblere hitab edilerek, ismi belirtilen paşanın sancağa mutasarrıf olarak atandığı belirtildikten sonra, bütün görevlilerin yeni mutasarrıfa itaat etmeleri, emirlerine uymaları istenmektedir¹¹⁸.

Mutasarrıf, diğer görevlerinden dolayı veya başka bir sebeple sancağa gelemeyecekse, kapı kethüdası arzıyla yanında bulunan güvendiği adamlardan veya dışarıdan ismini verdiği bir kişinin sancağa mütesellim tayin edilmesini talep ederdi. Tayin edilen mütesellimin kendi adına sancağı yönetip, vergileri toplamasını padişahın talep ederdi. Genellikle, mutasarrıfın bu isteği kabul edilerek, kadı ve nâiblere hitaben yazılan bir fermanla, ek görevi bulunan mutasarrıfın sancağa gelemeyeceği ve yerine tayin ettiği mütesellimin işleri yürütüp, vergileri toplayacağı belirtilirdi¹¹⁹. Kendisinin veya mütesellimin atanması kesinleşen mutasarrıf, sancakta bulunan kadı, nâib, zâbitan, iş erleri ile ahaliye hitaben bir buyruldu yayımlayarak, kendisinin sancağın mutasarrıfı olduğunu, yerine bir vekil tayin ettiğini belirterek emirlere uyulmasını, sancak işlerinin aksatılmamasını istemekte idi¹²⁰. Nitekim, 13-22 Mayıs 1717 tarihinde, Hamid Sancağı mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa kendi yerine, sancağı yönetmek üzere Burhaneddin Ağa'yı mütesellim olarak atamıştır¹²¹. 21 Aralık 1735 tarihli bir buyruluda da, Hamid Sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa, yerine Yusuf Ağa isminde bir kişiyi mütesellim tayin ederek vekâleten kendi adına sancağın yönetimini vermiştir¹²².

Mutasarrıfların görev süreleri genel olarak fazla uzun değildir. Sicillerden edindiğimiz intibaya göre, buna sebep, devlet bünyesinde mevcut siyasî çalkantı ve istikrarsızlığın artması, merkeze gelen şikayetler ve idarecilerin görevlerindeki suiistimleridir. Meselâ, Hamid Sancağı mutasarrıflığı 15 Kasım 1717 tarihinde Vezir Mirza Mehmed Paşa'ya tevcih edilmişken, daha bir ay tamamlanmadan 14 Aralık 1717 tarihinde görev bu kişiden alınmış, Vezir Beşir Hüseyin Paşa'ya tevcih edilmiştir. Daha on gün gibi kısa bir süre geçer geçmez görev, 23 Aralık 1717'de Vezir İbrahim Paşa'ya verilmiştir. Daha sonraki bir zamanda ise Vezir Mirza Mehmed Paşa yine mutasarrıf olmuştur¹²³. Buradan da anlaşılacağı üzere bu tür atamalarda kesin ve belirli bir süre atama gerçekleşmiyor, durum değişkenlik arz ediyordu. Öte yandan, sancağa bir iki yıllığına mutasarrıf olmuş paşalar da olmuştur: Süleyman Paşa ve Mustafa Paşa¹²⁴ gibi.

118 İŞS, 170/139-2.

119 Rifat Özdemir, *IX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 144-145.

120 Hasan Moğol, *19. Yüzyılın Başlarında Antalya*, Ankara 1991, s. 45.

121 İŞS, 170/64-1 (Evâil-i C 1129)

122 İŞS, 171/52-(5 Şevval 1148)

123 İŞS, 170/139-1 (21 M 1130)

124 İŞS, 170/159-2, 170/184-2, 171/57-2, 171/81-1

Mutasarrıflar çağrıldıkları zaman, emrindeki kapı halkı ile beraber savaşa gitmek zorunda idiler. Mukâtaaların denetimi ve iltizam işleriyle de doğrudan ilgileniyorlardı. Ayrıca şehirde bulunan bazı dîmî ve sosyal yapıların, su yollarının tamiri ve bakımı, herhangi bir âfet anında halkın ihtiyaçlarının karşılanması, sancakta görev yapacak idareci ve vazifelilerin atanması için taktir yazılması¹²⁵, âyan-ı vilâyetle birlikte¹²⁶ esnafın sattığı mallarla ilgili narh konulması gibi pek çok idarî, askerî, ekonomik ve sosyal içerikli görevler üstleniyorlardı¹²⁷.

İncelediğimiz sicillerde aşağıdaki isimleri geçen kişiler mutasarrıflık görevi ifa etmişlerdir. Bu kişiler ya kendileri bizzat sancağa gelerek yönetimde bulunmuşlar, ya da yerlerine mütesellim atayarak bu kişilere vekalet vermişlerdir.

1- Ahmed Paşa	14 Eylül 1716 ¹²⁸
2- Başdefterdar Damad Vezir Mehmed Paşa	20 Şubat 1717 ¹²⁹
3- Hacı Abdullah Paşa	1 Mart 1717 ¹³⁰
4- Vezir Mehmed Paşa	13-22 Mayıs 1717 ¹³¹
5- Kâimmakam Hacı Burhaneddin	6 Ağustos 1717 ¹³²
6- Vezir İbrahim Paşa	9 Eylül 1717 ¹³³
7- Vezir Mirza Mehmed Paşa	15 Kasım 1717 ¹³⁴
8- Vezir Beşir Hüseyin Paşa	16 Aralık 1717 ¹³⁵
9- Vezir İbrahim Paşa	25 Aralık 1717 ¹³⁶
10- Müfti Şeyh Mehmed	22 Nisan-1 Mayıs 1718 ¹³⁷
11- Vezir Zamir Mustafa Paşa	13 Şubat 1718 ¹³⁸
12- Vezir Mirza Mehmed Paşa	22 Şubat- 3 Mart 1718 ¹³⁹
13- Vezir Nişancı Paşa	26 Ocak 1719 ¹⁴⁰
14- Vezir Mustafa Paşa	5 Eylül-14 Eylül 1719 ¹⁴¹
15- Vezir Mustafa Paşa	28 Nisan 1720 ¹⁴²
16- Vezir Ahmed Paşa	17 Haziran 1734 ¹⁴³
17- Hacı Süleyman Paşa	31 Aralık 1734- 23 Kasım 1735 ¹⁴⁴ tarihleri arası.

125 İŞS, 170/64-1.

126 İŞS, 171/4-1.

127 Rifat Özdemir, *IX Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 147.

128 BOA, RK, Nr. 1573, s. 2 (27 N 1128).

129 İŞS, 171/71-1 58 Ra 1129).

130 İŞS, 171/61-1 (17 Ra 1129).

131 İŞS, 170/64-1(Evâil-i C 1129).

132 İŞS, 170/69-2 (27 Ş 1129).

133 İŞS, 170/96-2 (2 L 1129).

134 İŞS, 170/139-2 (10 Z 1129).

135 İŞS, 170/139-2 (12 M 1130).

136 İŞS, 170/139-2 (21 M 1130).

137 İŞS, 170/65-1 (Evâhir-i Ca 1130).

138 İŞS, 170/162-1 (12 Ra 1130).

139 İŞS, 170/139-1 (Evâsıt-ı R 1130).

140 İŞS, 170/161-1 (6 R 1131).

141 İŞS, 170/159-2 (Evâhir-i L 1131).

142 İŞS, 170/184-2 (19 C 1132).

2- Mütesellim

Vali, beylerbeyi ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan, vilayet ve sancaklarda bulunmadıkları zaman buraların idaresine vekalet etmek üzere, memuriyeti hükümet tarafından tasdik edilen vekillere “mütesellim” ismi verilmektedir. Mütesellim kelime anlamı olarak “teslim olunan şeyi alıp, kabul eden” manasına gelmektedir¹⁴⁵.

Vali ve mutasarrıflar idarelerinde bulunan sancaklara iki türlü mütesellim tayin ederlerdi. Birincisi, geçici bir görev vesilesiyle başka bir yere gittiklerinde yerlerine bıraktıkları kimselerdir. Bunlara “kâimmakam” deniliyordu. İkincisi ise sancaklara sürekli olarak atadıkları mütesellimlerdir¹⁴⁶. Mütesellimlerin azil ve tayini, merkezi hükümette Reisül Küttab Dairesi vasıtasıyla gerçekleşirdi¹⁴⁷.

“Mütesellimlik” hicrî 1000 tarihinden sonra yani XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, Tanzimat'a kadar devam etmiş bir kurumdur¹⁴⁸. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren valiler bazen de mutasarrıflar görevlerine gelinceye kadar, yerlerine geçici bir süre için vekâleten adamlarını görevlendiriyorlardı. Bu mütesellimlerin görevleri, çok kısa olup vali ve mutasarrıfın görev yerine intikali ile sona eriyordu. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mütesellimliğin durumunda bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle 1627 tarihinden itibaren birçok sancak, bey ve paşalara “arpalık” olarak verilmeye başlanmıştır. Eğer verilen arpalıklar, bey ve paşaların mansıplarına uygun düşmüyorsa kendileri göreve gitmiyor, ya adamlarından birini ya da o sancakta bulunan âyân-ı vilâyetinde uygun gördüğü bir kişiyi mütesellim olarak atıyordu. Bunlar, sancağın malî ve idarî işlerini yürüttükten sonra sancağın gelirlerini, iltizam yoluyla bir miktarını mutasarrıfa yolluyorlar, kalanını kendileri alıyorlardı¹⁴⁹.

XVIII. yüzyılda vezir sayılarında artış, pek çok sancağın arpalık olarak verilmesine neden olmuş, uzun süren savaşlar sebebiyle sancak beylerinin seferde bulunmaları ve uhdelerinde başka görevler bulunması nedeniyle sancaklara gelememeleri yüzünden yerlerine mütesellim tayin ettiklerinden mütesellim sayısı hızla çoğalmıştı. Bu yüzyıl boyunca mütesellimlerin, buldukları yerlerin yerlilerinden ve nüfuzlu ailelerinden olmasına özellikle zengin, kudretli ve güvenilir olmasına dikkat edilirdi¹⁵⁰.

143 İŞS, 171/39-1 (15 M 1147).

144 İŞS, 171/52-1 (5 Ş 1147), 171/81-1 (7 B 1148).

145 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 321 ; M. Zeki Pakalın, OTDTS, c.II, 639.

146 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s.24.

147 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 246.

148 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi” (369-390), *DTCFD*, c.XXVIII/3-4 (1970) s.369; Rıfat Özdemir, *IX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.147.

149 Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İst. 1955, s.13-14; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.23-25.

150 Ahmet Halaçoğlu, *Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Isparta 2002, s.4.

İncelediğimiz dönemde, vezir rütbeli paşalara “ber vech-i arpalık” olarak verilen Hamid Sancağı'nı çoğunlukla mutasarrıf adına mütesellimler yönetmişlerdir. Örneğin, 1717 tarihinde Vezir Mehmed Paşa, Burhaneddin Ağa'yı¹⁵¹; 1718 tarihinde Mirza Mehmed Paşa, Ömer'i¹⁵²; 1719 tarihinde Vezir Mustafa Paşa, Mahmud'u¹⁵³; 1720 tarihinde Mustafa Paşa Mustafa Ağa'yı¹⁵⁴; 1733 tarihinde Vezir Hacı Ahmed Paşa Mustafa Ağa'yı¹⁵⁵ mütesellim olarak atamışlardır. 1756-1759 tarihleri arasında Yılanlı Hacı Musa Ağa'yı Hamid Sancağı mütesellimi olarak görmekteyiz¹⁵⁶. Yılanlı Hacı Musa Ağa, Eğirdir'in Yılanlı Köyü'ndendir. Babasının ismi Hasan Ağa'dır. Yılanlıoğulları sülalesinin büyümesinde ve kuvvetlenmesinde en önemli rolü Hacı Musa oynamıştır. 1751 tarihinde Eğirdir'e mütesellim olmuştur. Daha sonra sahip olduğu malikâne hisseleri ve çiftlikleri, eşkıyalıkları ve halka olan zulümlerinden dolayı elinden alınmış ve Kütahya'ya sürülmüştür. Daha sonra affedilmiş, sırayla Konya ve Isparta'ya mütesellim olmuştur. Kendisinden sonra Hamid Sancağı'na kardeşi Mustafa mütesellim olmuştur¹⁵⁷. Yılanlıoğullarının zalim ve mütegalibe (zorba takımı) bir sülale olduğunu arşiv kaynakları da tasrih etmektedir¹⁵⁸.

Mütesellimlerin görev süresi kurala göre bir tam yıldır. Ancak buna hemen hemen hiç uyulmamıştır. Yıllarca görevde kalan mütesellimlerin yanı sıra birkaç ay sonra görevden alınanlar da olmuştur. Çoğu zaman valiler görülen lüzum üzere mütesellimlerin ya yerlerini değiştiriyorlar ya da vazifelerine son veriyorlardı. Göreve atamada padişah onayı gerekirken azil işinde bu onaya gerek yoktu¹⁵⁹.

Hamid Sancağı'nda görev yapan mütesellimlerin, istisnalar hariç uzun müddet makamlarında kalmadıklarını görmekteyiz. Belgelerden anlaşıldığına göre bunun sebebi ya şahsî menfaat sağlayıp görevlerini suiistimal etmeleri ya da idare vazifesini yeterince yerine getiremeyip beceriksizlik göstermeleridir. Meselâ, 13-22 Mayıs 1717 tarihli bir hükümde; Hamid Sancağı mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa'nın daha önce sancağa mütesellim olarak atadığı kişi görevinde muvaffak olamadığından, Hamid Sancağı âyânından Burhaneddin Ağa yerine mütesellim olarak tayin edilmiştir. Bu atama ferman çıkarılarak gerçekleştirilmiştir¹⁶⁰.

151 İŞS, 170/64-1.

152 İŞS, 170/139-2.

153 İŞS, 170/159-2.

154 İŞS, 170/192-3.

155 İŞS, 171/7-2.

156 İŞS, 170/36-2; BOA, *Anadolu Ahkam (AA)*, 27/272-865, AA, 30/292-926, AA, 34/127-356.

157 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994, s.204.

158 BOA, AA, 34/127-356 (.....dergâh-ı muallâm kapucubaşlarından olup hâlen Hamid Sancağı mütesellimi olan zulüm ve mütegalibeden Musa Ağa demekle ma'rûf hevâ ve nefsanîyetine tebeyyün bunun oğlu.....).

159 Musa Çadırcı, “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu” (287-296), *DTCFD*, XXVIII/3-4, (1970), s.290.

160 İŞS, 170/64-1 (Evâil-i C 1129) (...ber vech-i arpalık Hamid Sancağı'na mutasarrıf olan vezîrim Mehmed Paşa edâmellahü Teâlâ iclâlehü tarafından ordû-yı hümayunuma arzihâl sunup bundan akdem livâ-i mezbûrî zabt itmek üzere tarafından tayin eyledüğü mütesellimi livâ-i mezbûrun zabtına kadir olmamak ile Hamid Sancağı ayanından livâ-i mezbûr mütesellimliğini tarafından tefeyyüz ve sipariş olduğu kıdvet'ül emâcîd ve'l âyân Burhaneddin zîde mecdühü zabt ettirilme bâbında emr-i şerifim rica etmeğin vech-i meşrûh üzere zabt ettirilme bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.).

Görev suiistimali olarak da, Uluborlu ahalisinin mütesellim hakkında yapmış olduğu bir şikayeti görmekteyiz. 1717 tarihinde Hamid Sancağı'ndan istenen imdâd-ı seferiye vergisinden Uluborlu Kazası hissesine 1200 guruş düşmektedir. Ancak mütesellim bunun yerine 1700 guruş almak istemiştir. Ayrıca halkın üzerine askerleri göndererek, adam öldürme dahil pek çok zulümde bulunmuştur. Çıkarılan bir fermada, durum derhal araştırılarak zulüm ve kanunsuzluklarda bulunanların hakkından gelinilmesi emredilmiştir¹⁶¹.

Mütesellimler, mutasarrıf adına sancağın idarî ve malî işlerini yürütmekte idiler. Aynı zamanda bağlı oldukları mutasarrıfın adıyla anılırlar ve mutasarrıfın mütesellimi olduğu açık bir şekilde ifade edilirdi¹⁶². Hal böyle iken istisna olarak da olsa, mütesellim vekiline de rastlamaktayız. Nitekim, 3 Aralık 1717 tarihinde Hamid Sancağı'na “ber vech-i arpalık” olarak mutasarrıf atanan paşanın¹⁶³ tayin ettiği mütesellim sancağa gelmediğinden, Yusuf Ağa ismindeki bir kişi mütesellim olarak tayin edilmiştir. Paşa'nın mütesellimi sancağa gelir gelmez vekilin, tüm yetkilerini ve ne kadar vergi topladı ise hepsini yeni gelene devretme şartı vardır¹⁶⁴.

Mütesellimlerin görevlerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür. İktisadî bir birim olan sancağın, çeşitli isim ve biçimlerde ödemek zorunda olduğu vergilerin ve gelirlerin zamanında usulüne uygun bir biçimde toplayarak devlet hazinesine gönderilmesini sağlamak bir diğeri de buna bağlı olarak iç güvenliği korumak ve idare etmektir¹⁶⁵.

Kısaca, sancağa atanan mütesellim merkezî hükümet ve mutasarrıfın emrettiği idarî, malî, askerî ve sosyal içerikli bütün görevleri yerine getirmenin yanı sıra sancağı ilgilendiren değişik problemleri de çözmekle yükümlü idi.

¹⁶¹ İŞS, 170/79-2.

¹⁶² İŞS, 171/52-1.

¹⁶³ Hükümde mutasarrıf olarak atanan Paşa'nın ismi zikredilmemiş.

¹⁶⁴ İŞS, 170/121-2 (28 Z 1129).

¹⁶⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.25.

İncelediğimiz dönem çerçevesinde Hamid Sancağı'nda görev yapmış mütesellimleri şöyle zikredebiliriz:

1- Burhan Ağa	25 Ocak-3 Şubat 1717 ¹⁶⁶
2- Burhaneddin Ağa	13 Mayıs-22 Mayıs 1717 ¹⁶⁷
3- Mütesellim Vekili Yusuf Ağa	25 Kasım-4 Aralık 1717 ¹⁶⁸
4- Ömer	25 Aralık 1717 ¹⁶⁹
5- Mehmed	4 Mart-25 Mart 1718 ¹⁷⁰
7- Hacı Burhan Ağa	26 Şubat 1719 ¹⁷¹
8- Mahmud	6-14 Eylül 1719 ¹⁷¹
9- Mustafa Ağa	12 Ocak 1720-21 Şubat 1720 ¹⁷²
10- Hacı Mustafa Ağa	9 Ağustos 1733 ¹⁷³
11- Yusuf Ağa	17-26 Mart 1734-22 Ocak 1735 ¹⁷⁴
12- Mehmed Bey	4 Ağustos 1735-28 Mart 1736 ¹⁷⁵
13- Yusuf Ağa	/13-22 Mart 1737 ¹⁷⁶
14- Yılanlı Hacı Musa Ağa	28 Temmuz -6 Ağustos 1757 ¹⁷⁷
	21-30 Aralık 1759 ¹⁷⁸
15- Yılanlı Mustafa . ¹⁷⁹	

3- Alaybeyi

Osmanlı Devleti'nde askerî düzen, veziriâzamdan beylerbeyine ve ondan sancakbeyine, sancakbeyinden de alaybeyine, alaybeyinden çeribaşlarına doğru giden bir silsile şeklinde işlemekte idi¹⁸⁰. Bir sancakta bulunan timarlı sipahilerin en yüksek âmiri durumunda olan alaybeylerinin timarları serbestti¹⁸¹. Alaybeyleri, savaş zamanında tasarruf ettikleri zeâmetin icap ettirdiği derecede kapıkulu götürmekle beraber, buldukları yöredeki timar sahipleriyle onların getirmekle yükümlü oldukları

¹⁶⁶ İŞS, 170/79-2 (Evâsıt-ı S 1129).

¹⁶⁷ İŞS, 170/64-1 (Evâil-i C 1129).

¹⁶⁸ İŞS, 170/121-2 (Evâhir-i Z 1129).

¹⁶⁹ İŞS, 170/139-2 (21 M 1130).

¹⁷⁰ İŞS, 170/ (R 1130).

¹⁷¹ İŞS, 170/161-1 (6 R 1131)

¹⁷² İŞS; 170/159-2 (Evâhir-i L 1131).

¹⁷³ İŞS, 170/189-1, 170/192-3 (1 Ra 1132-11 R 1132).

¹⁷⁴ İŞS, 171/7-2 (27 S 1146).

¹⁷⁵ İŞS, 171/13-1 (Evâsıt-ı L 1146), 171/52-1 (25 Ş 1147).

¹⁷⁶ İŞS, 171/80-2 (14 Ra 1148), 171/88-2 (15 Za 1148).

¹⁷⁷ İŞS, 171/33-1 (Evâsıt-ı Za 1149).

¹⁷⁸ İŞS, 170/36-2; BOA, AA, 27/272-865, AA, 30/292-926, AA, 34/127-356. (Evâsıt-ı Za 1170- Evâil-i Ca 1173).

¹⁷⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994, s.204.

¹⁸⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi(1453-1559)*, İstanbul. 1995, c.II, s.56

¹⁸¹ Ö. Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirât Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul1943, c.I, Kanunlar, s.287.

kılıç sahiplerini, mensup buldukları beylerbeyinin maiyetinde olarak, kumanda ederlerdi¹⁸².

Alaybeylerinin atama işleri, vilâyet sipahilerinin arzuları doğrultusunda, beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı üzerine tayin edilir, beylerbeyi ve kadı arzı ile de görevlerinden alınırlardı. Zaman zaman cizye toplama görevi de îfa ettikleri görülmekteydi¹⁸³. Alaybeyleri terfi etmeleri durumunda sancakbeyi olurlardı¹⁸⁴.

Timar sisteminin düzgün bir şekilde işleyişi Osmanlı Devleti için büyük önem arz ediyordu. Bu durumda alaybeyine pekçok iş düşüyordu. Savaş sırasında şehit düşen timar sahiplerinin yerine yenisinin atanması¹⁸⁵, savaştan firar edenlerin tespit edilip boş olan timarın doldurulması¹⁸⁶, yine normal zamanlarda ölüm¹⁸⁷, görevden el çekme¹⁸⁸, gibi durumlarda boşalan timarın tevcih edilmesi alaybeyi marifetiyle gerçekleşiyordu. Ayrıca timar sahiplerinin karşılıklı timar değişikliği yapma isteklerini alaybeyi değerlendirip gerçekleştiriyordu. Meselâ, 5 Eylül 1716 tarihinde, Isparta'da 7400 akçe timara mutasarrıf olan Hüseyin'in timarıyla Gönen Nahiyesi'nde, Demirci Mezrası'nda 6300 akçe timara mutasarrıf Şahbaz'ın timarlarının birbirlerinin semtlerine münasip ve yakın olduğu, kendi hüsn-ü rızalarıyla değişmek istedikleri belirtilmiş neticede alaybeyinin arzıyla bu mübadelenin gerçekleştiği görülmüştür¹⁸⁹.

16 Şubat 1734 tarihinde Pavlu'da 3120 akçelik timara gelmeyen Mustafa'nın yerine Hasan oğlu İbrahim¹⁹⁰, 14 Aralık 1733'te İran savaşında şehit olan İbrahim'in Hacılar'da bulunan 7400 akçelik timarına Muhammed¹⁹¹, 5 Ekim 1734 tarihinde Deregümü Köyü'nde 11000 akçelik timara mutasarrıf Süleyman oğlu Mehmed kendi rızasıyla timarı bırakması üzerine yerine Mustafa¹⁹², 15 Eylül 1734'de Hacılar Köyü'nde bulunan 7450 akçelik timara da mutasarrıfı vefat ettiği için Ömer¹⁹³, alaybeyi marifetleriyle atanmıştır.

Timar tevcihleri beylerbeyi ve sancakbeyinin vazifesi olmakla beraber, sancak sınırları içerisinde hangi timarların boşaldığını ve kimlerin yararlılık gösterip, kimlerin vazifesini yapmadığını ortaya çıkarıp arzda bulunmak alaybeyine düşüyordu. Savaşa iştirak etmeyenlerin timarlarının derhal ellerinden alınması ve bir başkasına tevcih edilmesi de önem arz ediyordu¹⁹⁴.

Sefer zamanlarında çeribaşlar, kendi bölgelerindeki timarlı sipahilerle cebelüleri toplayıp alaybeylerinin yanına getirirler, alaybeyleri de bunları sancakbeyinin

182 İŞS, 170/70-1, 170/70-2; M. Zeki Pakalın, a.g.e..c.I, s.45.

183 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1969, s.50.

184 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Alay" mad., *İA*, C.I, s.293; Ziya Kazıcı, "Alay" mad., *DİA*, c.II, s.347.

185 İŞS, 171/24-2.

186 İŞS, 171/17-1.

187 İŞS, 171/49-1, 171/84-1.

188 İŞS, 171/49-2, 171/67-2.

189 İŞS, 170/81-2 (18 N 1128).

190 İŞS, 171/17-1 (23 N 1146).

191 İŞS, 171/24-2 (7 Recep1146).

192 İŞS, 171/49-2 (7 Ca 1147).

193 İŞS, 171/49-1 (16 R 1147).

194 İŞS, 170/70-1, 171/59-1.

kumandası altına sevk ederlerdi¹⁹⁵. Zeamet ve timar sahipleri, savaş sırasında gösterilen yerde toplanmak mecburiyetinde idi . Timar sahiplerine timar, alaybeylerinin bayrağı altında sefere çıkmak şartıyla verilir .

İncelediğimiz sicillerde Hamid Sancağı'nda alaybeyi olarak görev yapmış kişileri şöylece zikredebiliriz:

1- Mustafa	5 Eylül 1716 ¹⁹⁸
2- Osman	13 Aralık 1733 ¹⁹⁹
3- Mehmed	15 Eylül 1734 ²⁰⁰
4- Hacı Osman	15 Eylül 1734-17 Eylül 1735 ²⁰¹
5- Abbas	25 Aralık 1734-29 Aralık 1735 ²⁰²

4- Muhassıl

Devlete ait vergi ve resimleri tahsil etmekle mükellef olan memurlar hakkında kullanılan bu tabir, Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklularında da aynı anlamda kullanılmıştır²⁰³. Muhassıllık bir eyalet veya sancağın gelirini, hasılatını toplamak demektir. Muhassıl, başlangıçta geliri doğrudan doğruya padişaha ait olan hasların denetiminde görevli kimse iken, sonraları tıpkı mutasarrıflık gibi bir eyaletin bazen de sancağın hem yöneticiliğini yapan hem de hasılatını toplayan kimsedir. Valilik ve mutasarrıflık gibi muhassallık da, hemen hemen aynı görevi üstlenen en üst düzeyde bir yönetim kurumudur. Ancak muhassıllık, valilik ve mutasarrıflık gibi genel ve yaygın bir uygulama alanı bulamamıştır²⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşayan ahalden pekçok çeşit vergi alınmıştır. Bu vergilerin toplanması ve belli bir nizam dahilinde maliyeye intikal ettirilmesi muhassılın göreviydi. Muhassıllar tayin olundukları yerlere giderler, orada bulunan meclise katılarak her mahalle ve köyün nüfus ve ekonomik durumuna göre bir vergi belirlerlerdi. Bu şekilde belirlenen vergilerin yazılı bulunduğu defterler muhassıllar tarafından alınır, merkeze gönderilerek maliyeye takdim edilirdi²⁰⁵. Gayri müslim halktan alınan cizye vergilerinin tahsil ettirilip, gönderilmesi de bunların uhdesinde idi²⁰⁶. Tetkik ettiğimiz dönemde, Saruhan ile Aydın birleştirilerek, bir

195 İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s.32.

196 *İŞS*, 170/70-2.

197 *İŞS*, 170/70-1, 171/17-1, 171/24-2, 171/49-2, 171/84-1.

198 *İŞS*, 170/80-2,170/81-2 (18 N 1128).

199 *İŞS*, 171/24-2 (6 B 1146).

200 *İŞS*, 171/49-1 (16 R 1147).

201 *İŞS*, 171/59-1 (16 R 1147), 171/93-1 (28 R 1148).

202 *İŞS*,171/84-1 (26 B 1146-13 Ş 1148).

203 M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, 569.

204 Musa Çadırcı, a.g.e., s.22.

205 M. Zeki Pakalın a.g.e., c.II, 569-570.

206 *İŞS*, 171/44-1.

muhassıllık addedilmiş, bunlara Sığıla, Mentеше, Hamid, Teke ve Alâiye sancakları ilâve edilerek “Aydın, Saruhan ve tevâbii sancakları muhassıllığı” adı verilmiştir²⁰⁷. Muhassıl Aydın'da ikamet eder, toplanacak vergileri, özel olarak görevlendirdiği adamları vasıtasıyla tahsil ederdi²⁰⁸.

İncelediğimiz sicillerde, Hamid Sancağı Aydın Muhassıllığı'na bağlı idi ve sicillerimizde muhassıl olarak aşağıdaki isimler geçmektedir:

- 1- Hacı Abdullah 11 Nisan 1719²⁰⁹
- 2- Vezir Abdullah Paşa 29 Ekim 1734²¹⁰
- 3- Vezir Hüseyin Paşa 4Ekim 1735²¹¹

5- Yeniçeri Serdarı

Osmanlı Devleti XVI. asra kadar şehirlerin asayiş ve düzeninden **subaşları**²¹² ve onlara yardım eden yatakcıları sorumlu tutmuştu²¹³. Ancak, 1558 Beyazıt isyanında timar erbabı gibi subaşlar da isyan hareketine karıştığından, halkın emniyet ve düzenini temin maksadı ile Anadolu'nun her tarafına yeniçeriler gönderildi. Bunlar Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurup ticaret, esnafılık ve çiftçilik gibi değişik mesleklerle uğraşır oldular. Zamanla asayiş işlerine de müdahale ederek şehir merkezinde kadı, subaşı, şehir kethüdası ve diğer ileri gelenlerin görevlerini de etkilemeye başladılar. Yeniçerilerin işlerine bakana “Yeniçeri Serdarı”, Altıbölük Halkı²¹⁴ndan olanların işlerine bakan kimseye de “Kethüda Yeri” ismi verilmiştir. Bundan sonra şehir yönetiminde yeni iki otorite ortaya çıkmış, bunların her şeye karışmaları ile de eski düzen önemli ölçüde bozulmuştur²¹⁵.

²⁰⁷ İŞS, 171/69,70 ; Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s.73.

²⁰⁸ İŞS; 170/192-1.

²⁰⁹ İŞS, 170/181-1, 170/192-1 (20 Ca 1131).

²¹⁰ İŞS, 171/44-1 (1 C 1147).

²¹¹ İŞS, 171/71-1 (16 Ca 1148).

²¹² Subaşı: Beylerbeyi veya sancakbeyinin kendi görev bölgesinde asayiş sağlama vazifelendirdiği kimse olmak hasebiyle, yönetimde özel bir mevkie sahipti. Ehl-i örf zümresinden olarak kadının hükümünün uygulamasında mühim rol oynayan subaşı, imparatorluğun ilk zamanlarından XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen devrede doğrudan doğruya merkezden idare edilmekteydi. Fakat daha sonra beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından tayin edilmiştir. Tayin işlemi, sancakbeyinin durumu bir mektupla kadıya bildirmesinden ve bunun sicile işlenmesinden ibaretti. [İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*], s.29.

²¹³ Rifat Özdemir, *IX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.151.

²¹⁴ Altı Bölük: Yeniçeri askerinin süvari kısmını teşkil eden ve “Ebnay-ı Sipahiyan” ismini alan altı bölüğe verilen addı. Bu altı bölük mensuplarına “Altı Bölük Neferatı” denilirdi. Altı bölük, sipah, silahtar, ulufeciyan-ı yemîn, ulufeciyan-ı yesâr, gurebây-ı yemîn ve gurebây-ı yesâr bölükleriydi. Yeniçeri ocağının lağvedilmesiyle ortadan kalkmışlardır. (M. Z. Pakalın, OTDTS, c.1, s.53.)

²¹⁵ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi” *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, c.IV, sa.6-7, s.213.

Yeniçeri serdarları yeniçeri ocağı içinden ve emektarları arasından tayin olunmakta idiler. Tayinleri için yeniçeri ağasının mektubu gerekiyordu. Yeniçeri serdarı, cebeci, topçu, top arabacısı, gılmân-ı acem (acemi oğlanları) ve kuloğullarının (babaları ölen yeniçeri çocukları) serdar ve komutanı olup onlar arasındaki anlaşmazlıkları ve davaları çözerdi²¹⁶.

Yeniçeri serdarlarının asıl görevleri, bölgesinde bulunan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacısı, kuloğulları ve acemi oğlanları taifesinin düzenini sağlamak²¹⁷, sefer anında emrinde bulunan yeniçerileri bayrağı altında toplayıp orduya katılmak ve vârisi bulunmayıp vefat eden yeniçerilerin terekesini sûk-i sultânîye (Sultan Çarşısı) irsal ettirerek malları Beytülmal'e aktarmak idi²¹⁸. Ayrıca zuhur eden eşkıyayı takip ve onların kontrol altına alınması, şehir sakinlerinin emniyet içerisinde olması da yeniçeri serdarının sorumluluğunda idi²¹⁹.

XVIII. asrın sonlarına doğru, vilayetlerde bulunan yeniçeri ağaları ile yeniçeri serdarları, kendilerine bağlı olan yeniçerilerin muhallefâtlarına vâris idiler. Vefat eden yeniçerinin terekesi eğer üç kese akçe veya bin beş yüz guruş kıymetinde ise bunu yeniçeri ağası alırdı. Bu meblağdan daha aşağı olanlar serdarın hakkı idi²²⁰.

Yeniçeri serdarlarının görev süreleri oldukça kısaydı. Atama mektuplarında yer alan “.....kazâ-i mezbûrede vâki yeniçeri serdarı ref” olunup yerine üslûb-ı sâbık üzere...” ifadesi yeniçeri serdarlarının bazen hiçbir sebebe bağlı olmadan azledildiklerini göstermektedir²²¹.

Hatt-ı hümayunlara göre, yeniçeri serdarları her üç ayda bir “ocağ-ı âmire” tarafından serdarlık mektubu ile atanırlardı. Üç ayda bir “zabit mektubu”nun yenilenmesi, “ibkâ”ların alınması ve eski “caize”lerin ocağa verilmesi gerekiyordu. Bazen serdarlar üç ay geçmeden bile görevden alınabiliyordu²²².

XVIII. yüzyılda, Anadolu'daki yeniçerilerin durumundan sorumlu olan yeniçeri serdarları da görevlerinde çeşitli yolsuzluklara başvuruyorlardı. Orduda asker olan herkes vergiden muaf olduğu için, vergiden kurtulmak isteyenler, usulsüz yollarla yeniçeri olarak askere yazılırlardı. Yeniçeri serdarları rüşvet, adam kayırma ve suiistimal neticesinde orduya yeniçeri kaydetme yoluna giderlerdi. Üstelik bu kişiler gayri müslim dahi olabiliyorlardı. Ayrıca bizler asker taifesiyiz diye de yol kesme, gasp, hırsızlık gibi suçlar işleyerek eşkıyalık hareketinde de bulunuyorlardı. Bütün bu yolsuzlukların üstesinden gelmek için sık sık fermanlar yayımlanır olmuştur²²³.

216 İŞS, 170/35-1, 170/80-1.

217 İŞS, 170/35-1.

218 İŞS, 170/69-3, 170/80-1.

219 İŞS, 170/35-1.

220 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara1984, c.I, s.318-319.

221 İŞS, 170/80-1.

222 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara1985, s.34-35.

223 İŞS, 170/126-1, 170/132-1.

XVIII. yüzyılda yeniçeri serdarları yukarıda da belirttiğimiz gibi hakları ile bu görevi elde etmemekte olduğu gibi yabancı kişiler dahi bu görevleri ele geçirebiliyordu. 1717 tarihinde Anadolu'nun sağ kolundaki (İstanbul'un güneyinde kalan bölgelerde) vazife yapan görevlilere hitaben yazılan bir fermanda yapılan bir suiistimal açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bir zamanlar devletin önemli bir kolu olan yeniçerilerin içine yabancılar girdiği gibi, bazı kişiler de rica, rüşvet ve iltimas gibi yollarla yeniçeri serdarı olmaktadır. Bu gibi durumlarda elbette yeniçerilerde bir düzenin sağlanması beklenemezdi. Yeniçeriler halka zarar verdikleri gibi orduya da büyük bir darbe vuruyorlardı. Yeniçeriler arasında bulunan bozguncular orduya ait at, deve, katır, mal v.s. gibi şeyleri yağma ederek kaçırıyorlardı. Böylesine haince hareketler savaşta ordunun başarısına darbe vuruyordu. Yeniçerilerin bu tür davranışları bütün memlekette bir huzursuzluk meydana getirdi. Kazalarda, kasabalarda ve köylerde askerlik iddiasında bulunanlar savaş sırasında serdarların bayrakları altında savaşmak için değil, kendi menfaatleri ve kazançları için toplanıyorlardı. Bunlar konakladıkları yerlerde “Biz seferliyiz.” diye yöre halkının mallarını, eşyalarını gasp edip, halka zulmediyorlardı. Onların çıkardığı huzursuzluk ve zulmün önüne geçilemiyordu. Savaş zamanlarında harp bayrakları altında toplanmamakta ve komutanlarına itaat etmemekte idiler. Bütün bunların üstesinden gelebilmek için bunları tedip etmek, yola getirmek ve ıslah etmek için fermanlar çıkartılmıştır²²⁴.

Tetkike tabi tuttuğumuz şer_ıyye sicillerinde, Isparta'da yeniçeri serdarlığına 25Mart- 3 Nisan 1717 tarihinde beş bölük yoldaşı olan Hasan'ın tayin edildiğini görmekteyiz²²⁵. Bundan sekiz ay sonra 6-15 Haziran 1717 tarihinde yirmibeş bölük yoldaşlarının emektarlarından biri olan Hasan Ağa yeniçeri serdarlığı görevine atanmıştır²²⁶. 21 Nisan 1719'da yirmibeş bölük yoldaşlarından Mehmed Beşe yeniçeri serdarı olmuştur²²⁷. Yine ayrıca 11 Şubat 1760 tarihli bir hükümde de, halihazırdaki serdarın, terfi yoluyla başka bir göreve atanmış olduğunu, yerine de yirmi beş bölüğünden Alemdar Ali isminde bir kişinin Isparta yeniçeri serdarlığına getirildiğini müşahede etmekteyiz²²⁸.

6- Kethüda Yeri

1558 tarihinde meydana gelen Beyazıt isyanından sonra, kapıkullarından (Yeniçeri ve Altıbölük Halkı) Anadolu'da şehir merkezlerinde yeniçeri serdarının yanı sıra ortaya çıkan bir diğer görevli de, Altıbölük sipahilerinin işlerine bakan kethüda yeri idi²²⁹. Altıbölük halkının üzerine tayin edilen kethüda yeri “kethüda yerilik mektubu” ile atanırdı. Bu tayin için altıbölük ağalarının hepsinin imzası olduğu gibi, yalnızca

²²⁴ İŞS, 170/132,133.

²²⁵ İŞS, 170/80-1 (Evâsıt-ı R 1129).

²²⁶ İŞS, 170/69-3 (Evâil-i Z 1129).

²²⁷ İŞS, 170/166-2 (1 C 1131).

²²⁸ İŞS, 170/35-1 (23 C 1173).

²²⁹ Mustafa Akdağ, a.g.m., s.213.

bir kısmının imzasının olması da yeterliydi. Nitekim incelediğimiz siciller itibariyle 20-30 Mayıs 1719 tarihli kethüda yerilik mektubunda Isparta'da Osman Cafer ismindeki kethüda yerinin atanmasında altıbölük sipahilerinden Ulufeciyân ağası Şaban, Ulufeciyân ağası Mahmud, Silahdarân ağası Mehmed, Anbar ağası Halil, Arabân-ı yesâr ağası Mustafa ve Arabân-ı yemîn ağası Mehmed'in imzalarının²³⁰ bulunması geleneğe uyulduğunun bir işareti.

XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya yayılan altıbölük sipahilerinin XVIII. asırda eyalet ve sancaklara iyice yerleştikleri anlaşılmaktadır. Hamid Sancağı'nda, Isparta'ya kethüda yeri tayinlerini bildiren mektuplarda²³¹, Altıbölük halkının Hamid'e bağlı Isparta, Ağros, Keçiborlu, Tefenni, Gölhisar, Kemer, Burdur, Gönen ve bunlara bağlı nahiyelerde görev yaptıklarını görmekteyiz. Taşrada sancak beylerinden sonra görevli ümera takımının en önemlilerinden biri olan Altıbölük halkı şehirlerde bulunan garnizonlarda veya sancakbeyinin kapısında çalışırlar, ya da çeşitli eminlikleri (Beytülmal, İhzâriye, Yaya ve Kaçgun, Zarar-ı Kassâbiye vb.) tasarruf ederlerdi²³².

Kethüda yerleri, XVI. asır sonlarında timara çıkarıldığı zaman on bin akçelik timarı tasarruf ederlerdi. Fakat daha sonra bu dirlik verme usûlü kaldırılmış kendilerine ulûfe ödenmeye başlanmıştır. Ancak istisnalar da yok değildi. 13 Ocak 1720 tarihli bir hükümde kethüda yeri Vanlızâde Yusuf Ağa'nın bir zeâmet sahibi olduğunu görmekteyiz. Hoyran Kazası'na bağlı Kırkbaş Köyü'nden Torun namıyla, Hayri Bey isminde bir kişinin kethüda yeri Yusuf Ağa'ya 240 gurusu bir borcu bulunduğu ve Isparta kethüda yeri Mehmed Ağa'nın bu iş için görevlendirildiğini müşahade etmekteyiz. 6-16 Kasım 1717 tarihli sicil kaydında, 223. bölük zümre-i silahdarânından olan Mustafa Osman günlük 23 akçe ulûfe karşılığında kethüda yeri olarak atanmıştır. Daha sonraki yıllarda ücretin arttığını görmekteyiz. Nitekim, 20-30 Mayıs 1719 tarihinde kethüda yeri Osman Cafer'in günlük ücreti 44 akçe²³⁷, 12-22 Ocak 1720 tarihinde Mahmud Hüseyin'in ücreti 63 akçe²³⁸ olmuştur.

Kethüda yerinin en başta gelen vazifesi Altıbölük halkının sevk ve idaresi idi. Sipahiler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözümlenmek, kendisine karşı gelenlerin isimlerini ve bölüklerini İstanbul'a bildirmek, levendlerden sipahi adına "mızrak ve bayrak götürüp reaya fukarasına zulmeden var ise" onları yakalamak ve

230 İSS, 170/168-1 (Evâil-i B 1131).

231 İSS, 170/66-1, 170/168-1, 170/189-2.

232 Yaşar Yücel, XVI. -XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler, *Belleten*, c.XLI, s.499.

233 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s.212-213.

234 Timardan sonra gelen, geliri en az 20000 ve en çok 99999 akçe olan toprak dirliği.

235 İSS, 170/65-5 (2 Ra 1132).

236 İSS, 170/66-1 (Evâil-i Z 1129).

237 İSS, 170/168-1 (Evâil-i B 1131).

238 İSS, 170/189-2 (Evâil-i Ra 1132).

cezalandırmak da görevleri arasındaydı²³⁹. XVIII. asırda devletin en büyük problemlerinden birisi de gerek yeniçeri olsun gerekse süvari olsun, askerlerin savaşa iştirak etmemesi ve ordudan kaçması idi. Bu gibi suçları işleyenlerin cezasının verilmesi yeniçeri serdari ve kethüda yerinin vazifesi idi²⁴⁰.

Kethüda yerleri buldukları şehirde asayiş temini etmekle beraber, vergilerin tahsili işlerinde herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için gerekli tedbirleri de almak zorundaydılar. Nitekim Isparta'da bulunan kadılar, serdarlar, âyân-ı vilâyet ve iş erlerine gönderilen fermanlarda²⁴¹ kethüda yerine de hitap edilerek, vergilerin usûlünce toplanması, halkın rencide edilmemesi ve toplanan paranın merkeze ulaştırılması emredilmektedir. İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde, gerek toplumsal konular olsun gerekse idarî konular olsun çıkarılan fermanlarda kethüda yerlerinin her zaman hitap konusu olduğunu görmekteyiz. İdarî kesimde önemli bir rol oynayan kethüda yerilik, yeniçeri ocağının kaldırılması ile beraber lağvedilmiş ve yerini Mansûre ve Redif askeri teşkilatları almıştır.

7- Şehir Kethüdası

Şehirlerde oturan halkın, merkezî ve yerel idare ile olan ilişkilerini düzenleyen ve devlete karşı halkı temsil etmek üzere, her mahallenin başında bir kethüdânın yanı sıra bütün mahalle kethüdâlarının üzerinde de bir şehir kethüdâsı bulunurdu²⁴². Bazı şehirlerde “şehir kethüdâsı” bazılarında ise “şehir emîni” unvanı kullanılıyordu²⁴³.

Şehir kethüdâları genellikle halkın ileri gelenleri anlamına gelen “âyân-ı vilâyet” arasından seçilirdi. Çünkü XVI. asırdan itibaren Osmanlı şehirlerinde devlet ile reaya arasındaki ilişkiyi düzenleyenler “eşraf ve âyân diye nitelendiriliyordu. Bu kesime mensup olanlar zengin tüccarlar, esnafın yaşlı ve tecrübeli olanları, ulemâ, imam, hatip gibi tanınmış din adamları ile meşhur tarikat şeyhleri idi²⁴⁴. Devletin merkezden gönderdiği ferman ve hükümlerde mutasarrıf, mütesellim, kadı gibi görevlilerin yanı sıra âyân ve iş erlerine de hitap ediliyordu²⁴⁵. Bunu pekçok sicil hükümlerinde ve ferman sûretlerinde görebilmekteyiz. Ancak, Kanunî devrinden II. Mahmud zamanına kadar devam eden ve devlete hizmet eden ayanlar son zamanlarda kazandıkları güç ve imkânlarla devleti sıkıntıya sokmuşlar; neticede bunlar için sık sık önlemler alınmıştır²⁴⁶.

239 İŞS, 170/189-2, Yücel Özkaya, a.g.e., s.36-37.

240 İŞS, 170/122-1.

241 İŞS, 170/63-1

242 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, c.II, s.31.

243 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.41.

244 Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler“, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1982, c.III, s.106.

245 İŞS, 171/21-1, 171/50-1, 170/36-2.

246 M. Zeki Pakalın, *OTDTS*, c.III, s.317.

Şehir kethüdâlarının başlıca görevleri, şehre uğrayan kamu görevlilerini, sefere çıkan veya eşkiya takibine giden askerî birlikleri, yolculuk yapan ya da göreve giden vali, mutasarrıf, mütesellim gibi devlet yöneticilerini ağırlamak, konaklamalarını sağlamak ve bu işler için yapılan harcamaların defterini tutmaktır²⁴⁷.

Şehir kethüdâsının başka bir görevi de devlete toplanan vergilerin edası ile ilgilenmektir. Vergilerin tevzî ve taksim edilmesi; mahallelerde ekonomik duruma göre kimin, ne kadar vergi vereceği; kimin vergiden muaf olduğunun tespit edilmesi gibi görevleri de yapmakta idiler. Meselâ 22 Eylül 1717 tarihli sicil kaydında, 1129/1717 tarihinde toplanacak imdâd-ı seferiyye vergisinin bir an evvel toplanıp tahsildara teslim edilmesi ve bunun için yapılan harcamaların nerelere yapılacağı işi kethüdâyâ düşmektedir²⁴⁸. Kethüdâ Abdullah Efendi diğer âyân-ı vilâyet üyeleri ile birlikte bu görevi yürütmüştür.

Şehir kethüdâsını, şehri ilgilendiren her konuda, özellikle devletle olan ilişkilerde reâyânın bir temsilcisi olarak nitelendirebiliriz. Devlet işlerinin yürütülmesine yardımından dolayı askerî sınıf içine alınmıştır. Şehir kethüdâsı bir yandan devlet görevlisi niteliğini taşıırken, bir yandan da şehirdeki üreticilerin ve ticaret erbâbının lideri konumunda yer almaktadır²⁴⁹.

Şehir kethüdâları, şehrin ileri gelenleri ve halkın münasip gördüğü kişiyi hükümete teklif etmeleriyle seçilirlerdi. Sancak beyi teklif edilen kişiyi merkeze arzeder ve halkın kabul gördüğü kişiler genellikle uygun bulunarak berât-ı hümâyun gönderilirdi. Kanunsuz işlere başvuran veya zulüm yapan şehir kethüdâsı, halkın sancak beyine şikayeti doğrultusunda değiştirilebiliyordu²⁵⁰.

Şehir kethüdâlarının görev sürelerinin belli bir kayda bağlanmadığı görülmektedir. Göreve atanmalarında, halkın seçimi ve memnuniyeti esas olduğundan herhangi bir yolsuzluk ve vefat durumu haricinde görevde kaldıklarını söyleyebiliriz. İncelediğimiz sicillerde şehir kethüdâlarının isimleri genellikle zikredilmemiştir. Ancak biz burada iki tanesinin ismini tespit edebildik. Bunlardan birincisi, 22 Eylül 1717 tarihinde Kethüdâ Abdullah²⁵¹ diğeri ise 2 Mayıs 1717 tarihinde Kethüdâ Yusuf Ağa²⁵² 'dır. Sicillerde yer alan tevzî defterleri incelendiği zaman, şehir kethüdâlarının yıllara göre değişen ücretler aldığı görülmektedir. Meselâ: 6-16 Mart 1735 tarihinde yıllık ücreti 157 guruş²⁵³, 24 Mart 1760 tarihinde 250 guruş²⁵⁴, 2 Kasım 1760 tarihinde 6 aylık ücreti 60 guruş²⁵⁵ olduğu gözlenmektedir.

247 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.41.

248 İmdâd-ı Seferiyye 1900 guruş olarak tespit edilmiş, ayrıca harc-ı bâb ve mübâşiriye adı altında 190 guruş ek harcama çıkarılmıştır. İŞS, 170/61-2 (15 L 1129).

249 Özer Ergenç, a.g.m., *Osmanlı Araştırmaları*, c.III, s.107-108.

250 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s.49.

251 İŞS, 170/61-2 (15 L 1129).

252 İŞS, 170/61-3 (20 Ca 1129).

253 İŞS, 171/35-1 (Evâsıt-ı L 1147).

254 İŞS, 170/41-1 (6 Ş 1173).

255 İŞS, 170/50-1 (23 Ra 1174).

8- Â'yân-ı Vilâyet

Osmanlı Devleti'nde, XVIII. asra gelinceye kadar, her şehir ve kasabada, oranın bir takım nüfuzlu ailelerine eşraf ve âyân denilirdi²⁵⁶. Molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüda yeri ve yeniçeri serdari gibi kapıkulları ve bunların görevden alınan veya emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın ileri gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz (dokumacı) ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimler (vergi tahsildarı) ayanlardan sayılırdı. Osmanlılarda bunların hepsine birden “â'yân-ı vilâyet” ismi verilmekteydi²⁵⁷. Ayrıca “âyân-ı memleket”, “âyân”, “eşraf”, “âyân-ı belde” gibi isimlerle de anılırlardı²⁵⁸. Sicillerde âyânın, ihtiyâr-ı vilâyet olarak da geçtiğini görmekteyiz²⁵⁹. Â'yân-ı vilâyet tabirindeki vilâyet kelimesi şehir anlamında değildir. Mahalli âyân olarak algılamak gerekir. Zira kaza, nahiye ayanları da â'yân-ı vilâyet olarak tabir edilmektedirler. Bu terimi “mahalli eşraf” şeklinde tercüme etmek en uygun bir nitelendirme şekli olacaktır²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan sürede, merkez yönetiminin dışında olan taşrada yerel güçlü aileler etkin bir biçimde söz sahibi olmuşlardır. Bu kişiler “vücûh-ı memleket” (memleketin ileri gelenleri) diye de adlandırılmışlardır. Bunların içinden zaman zaman ünlü yöneticiler, valiler, kadılar ve üst düzeyde görevliler çıkmış, bunlar genellikle yerel yönetimde söz sahibi olmuşlar, şehir ve kasabalarda hükümet görevlileri ile birlikte etkinliklerini sürdürmüşlerdir²⁶¹. Nitekim, Eğirdir'in Yılanlı Köyü'nden Yılanlıoğulları sülalesi Hamid Sancağı'nda uzun yıllar ayanlık yapmışlar, hatta Yılanlı Hacı Musa ve kardeşi Mustafa, Hamid mütesellimliği görevini ifa etmişlerdir²⁶².

Isparta ve çevresinde, XVIII. asır boyunca Yılanlıoğulları'nın yanı sıra Çelik Paşalar, Nasuhzâdeler, Bereketzâdeler, Kürt Hasanzâdeler ve Vanlıoğulları gibi şahıs ve sülaleler, eşraf ve ayan olarak memlekete hayırlı işler yaptıkları gibi birtakım yolsuzluk, zulüm ve teaddi içerisinde de bulunmuşlardır²⁶³.

Uzun süren savaşlar neticesinde, merkezi otoritenin iyice zayıflamasıyla XVIII. yüzyılda, ayanlar kuvvetlerini daha da artırmaya başlamışlardır. Devlet eşkıyaların yakalanması, isyancıların cezalandırılması, orduya asker alımı ve bu askerlerin ihtiyaçlarının temini, İstanbul'a erzak ve zahire gönderilmesi, Anadolu'da zuhur eden

²⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyân”, *İA*, c.II, s.41.

²⁵⁷ Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, c.IV, s.195-196.

²⁵⁸ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Âyanlık İddiaları”, *DTCFD*, c. XXIV, sy. 3-4, Ankara 1966, s.195.

²⁵⁹ *IŞS*, 170/129-1.

²⁶⁰ V.P. Mutağçeva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, (trc. Bayram Kodaman), TD, c. XXXI, s.165.

²⁶¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.33.

²⁶² *IŞS*, 170/28-1, 170/36-2; AA, 27/272-865, AA, 34/127-356; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara, 1994, s.204-205.

²⁶³ Fehmi Aksu, “Yılanlı Oğullarına Dair Vesikalar”, *Ün*, c.IV/48, s.685.

karişikliklerin giderilmesi, vergilerin toplanması gibi pekçok hususta ayanlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Devletin bütün bu ihtiyaçları zaman zaman yerine getirilmişse de, çoğu zaman ihmal edildiği veya kasten yapılmadığı göze çarpmaktadır²⁶⁴. Örneğin, Hamid Sancağı ile birlikte toplam altı sancağın “imdâd-ı seferiyye” ve diğer vergilerinin teslim edilmesi için Hamid Sancağı âyânı Kütahya'ya davet edilmiş, müteaddit kereler emredilmesine rağmen âyân Kütahya'ya gitmemiştir. Toplanması gereken vergi toplam 330 kese akçe olup, Hamid Sancağı hissesine düşen pay da 11000 guruş olmuştur²⁶⁵. Bu vergiden, Isparta hissesine ayrılan ücret 760 guruş olmuştur. Sancağa bağlı diğer kazaların hisseleri de şu şekilde gerçekleşmiştir; (Tablo 2)

TABLO 2

Kaza	Guruş	Kaza	Guruş
Göhlhisar Hamid	850	Burdur	650
Karaağaç Göhlhisar	1200	Eğirdir	641
Siroz	650	Ağros	455
Kemer Hamid	450	Uluborlu	751
İrle maa Yavice	30	Keçiborlu	352
Karaağaç Yalvaç	751	Pavlu	660
Yalvaç	950	Ağlasun	450
Afşar	410	İncir Pazarı	155
Hoyran	205	Gönen Hamid	130
Barla	230		

Genel toplamı 11000 guruşdur. Bu taksimat, Isparta kadısı Şeyh İbrahim ve â'yân-ı vilâyet tarafından 19 Mart 1718 tarihinde gerçekleştirilmiştir²⁶⁶.

Merkezden gönderilen hemen her ferman, buyruldu veya mektupta ehl-i örfü temsil eden idarecilerden sonra “â'yân-ı vilâyet ve iş erleri”

ifadesi yer almaktadır. Gönderilen bu hükümlerde, âyân hitabının bulunması, devletin bu zümreyi bir yerel idareci olarak gördüğünün işareti olarak nitelendirilebilir.

Isparta'da görev yapan âyânlar, gerek iktisadi gerekse askeri alanlarda aktif vazife yapmışlardır. Devlete verilecek vergilerin kaza, köy ve mahallelere taksimatı, toplanması ve tesliminde²⁶⁷; orduda bulunan askere zahire temininde²⁶⁸; ordunun ihtiyacı olan deve, at, katır gibi hayvanların toplanmasında²⁶⁹; Anadolu'da türeyen

²⁶⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.141.

²⁶⁵ (... imdâd-ı seferiyye nizâmı bâbında şurûtu ve kuyûdı mütezammin sâdır olan hatt-ı hümâyûnun sûreti müsâra_at vechi üzre menzilleriyle tarafınıza irsâl olunup Hamid Sancağı'nın a_yânı davet olunmuş idi. Bu kadar zamandan beri intizâr olundu. Bir kimesne gelmeyüp bu tarafda Kütahya vâlisi vezîr-i mükerrerem hazretlerine birkaç def_a sefer-i hümâyûn nusret isti_caliçün müteaddid evâmir-i a_liyyede sâdır ve hareketleri dahi garib olduğundan mâa_dâ her bir fermân-ı a_liyyede ta_yin olunan 330 kîse akçenin birgün evvel ve bir saat mukaddem teslim olunması fermân buyurulmakla bilâhare mevcut olan elviyenin a_yânı vesâir vukûfî ve şuûri olan sikat ma_rifetleriyle tevzî ve taksîm olunub Hamid Sancağı'na 11000 guruş isabet etmiştir. Livâ-i mezbûrun cem_i_kazalarının a_yanda cem_idüp ta_dil ve tesviye vechi üzre cümle kazalarına tevzî ve taksîm idüp muâf ve ğayr-i muâf dâhiller olduğu hatt-ı hümâyûn celâletmakrûnla tasrîh olunmağın gerek eyâlet imdâd-ı seferiyyesinde ve gerek vâlilerinin imdâdiyesinde evkâf-ı selâtın ve havas-ı hümâyûn vesâir muâfiyet iddiasında olanların cümlesine taksîm ve tahmîl idüp bir ferdi i_nâd ve muhalefet itdirmeyesiz. Ve meblağ-ı merkûm-ı a_yân-ı vilâyetden mu_temed a_leyh ve mevsûkaya kimesneler yediyle irsâl ve bir gün evvel teslim itdirmeğe ihtimâm buyurasız.....) İŞS, 170/115-2.

²⁶⁶ İŞS, 170/117-1 (16 R 1130).

²⁶⁷ İŞS, 170/25-1, 170/30-1, 170/49-1, 170/101-1, 171/7-1, 171/26-1, 171/79-2.

²⁶⁸ İŞS, 171/19-1.

²⁶⁹ İŞS, 170/83-1.

eşkıyanın takibi, yakalanması ve cezalandırılmasında²⁷⁰ önemli görevler üstlenmişlerdir.

Orduya asker temininde de âyânlar ön plandaydı. Özellikle XVIII. yüzyılda, Osmanlı ordusunun önemli kısmını âyânlar tarafından toplanan, kendi bölgelerinde bulunan yerli gönüllüler oluşturuyordu. Savaş durumunda, ilgili âyân gönüllü askerlerin her türlü bakım ve masrafı için bölge gelirlerinin bir kısmını kendine ayırma, askerleri seferber etme ve savaşa gönderme hakkına sahip bulunuyordu²⁷¹.

İktisadi alan içerisinde â'yân-ı vilâyetin, alınıp satılan mallar üzerinde kadı ile birlikte narh koyma (fiyat belirleme) gibi bir vazifesi de bulunmaktaydı. Mesela, kasaplarda satılan koyun etinin kıyyesinin²⁷² 10 akçe, keçi etinin 8 akçe, sığır etinin 6 akçe olarak tayin edilmesi, â'yân-ı vilâyet arasında yer alan Hacı Ali, Halil Yılan, Macar Hasan, Hacı İbrahim, Bekar Mehmed, Serikli Çoban Mustafa, kasap Mahmud ile oğlu Hüseyin ve Çolpaoğlu Hüseyin tarafından yapılmıştır²⁷³. Ayrıca bakkalarda satılan diğer gıda maddelerinin de narhı yine â'yân-ı vilâyet marifetiyle gerçekleşmiştir²⁷⁴.

Ayrıca 1129/1717 senesi için toplanan imdâd-ı seferiyye ve diğer vergilerin tahsil ve tesliminde görev yapmış olan â'yân-ı vilâyetten aşağıdaki şu isimleri zikredebiliriz:

Şeyh Mescidi imamı Şeyh Yahya Efendi, İmam Cevrizâde Mehmed Efendi, Bezzâz Hacı Süleyman, Hacı Ali Ağa, Serkâtib Şeyh Mehmed, Hacı Hüseyin b. Mustafa, Paşazâde Hacı Mustafa, Karaağaç Mahallesi'nden Hacı Ahmed, Bezzâz Eyüp Çelebi, Kutlubey Camii mütevellisi Ahmed, İmam Ebubekir Halife, Çünür Köyü'nden Suhte Mehmed, Halil b. Hasan, İmam Mehmed Halife, Deregümü Köyü'nden Hasan Bey, Sülebey Mahallesi'nden İmam Ali Halife, Tekye Mahallesi'nden İmam İsmail, Hacıelfi Mahallesi'nden İmam Mehmed Halife²⁷⁵.

Zaman zaman baş gösteren eşkıya hareketlerinin bastırılmasında âyânlara özellikle ihtiyaç duyuluyordu. Halk gerek asker tâifesinden gerekse diğer harici eşkıya guruhundan çok eziyet görüyordu. 13-22 Mayıs 1717 tarihli emir ve sadrazam mektuplarında, Isparta ve çevresinde türeyen eşkıyanın (civar sancaklar da buna dahil) yakalanması, kontrol altına alınması ve gerekli cezalarının verilmesi işi Hamid Sancağı âyânı Burhan Ağa ve halen Kütahya mütesellimi olan oğlu Ömer'e verilmiştir. Bunlara Türkmen tâifesinden Altıparmak oğlu ve Kitişoğlu cemaatleri de yardımcı olacaklardır. Bu işin takibinde asla ahaliye zulmedilmeyecek, zahire bahanesiyle

²⁷⁰ İŞS, 170/36-3, 170/93-2, 170/144-2, 171/22-1.

²⁷¹ V.P. Mutafoçieva, XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi, s.181.

²⁷² Kıyye: Okka adlı eski ağırlık ölçüsünün diğer bir ismi olup 400 dirhemden ibaretti. Günümüz ağırlık birimi olarak 1282,8 gr'dır.

²⁷³ İŞS, 170/62-1.

²⁷⁴ İŞS, 170/59-1, 171/4-1.

²⁷⁵ İŞS, 170/61-2.

hiçbir mâli külfet yüklenilmeyecektir. Aksi durumunda ve meselenin suiistimali yönünde bir durum görülürse devlet bu konuda çok sert tedbirler alacağını, Burhan Ağa'nın ve oğlu Ömer'in bilâ aman katl olunacağını bildirmiştir²⁷⁶. Bu tür uyarıların yapılması, âyânların bazen görevlerini kötüye kullandıklarını ve halka zulmettiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak âyânlar, diğer sancak yöneticileri ile meydana gelen yönetim zincirinin bir halkasını oluşturmuştur. Âyânlık Tanzimat'a kadar varlığını çok iyi şekilde sürdürmüş, sonrasında tamamen ortadan kalkmıştır. İlk kurulduğu andaki amaçlarından hayli uzaklaştığı için, sonraki yıllarda âyânlık gereği kadar yararlı olamamıştır²⁷⁷.

9- Mübaşir

Tanzimat'tan önce devlet tarafından gördürülmesi gereken bir işin yapılmasına memur edilenler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Mübaşirlere devlet tarafından yol parası, harcırah vesair masraflar için para verilmez, onların bu türlü zaruri giderleri, gittikleri yerlerin tevzî defterlerine “mübâşiriyye” adı altında bir gider konarak halktan tahsil edilirdi. Tanzimat'tan sonra bu memurlara devletçe harcırah verilerek, halktan bu isimle para alınması kaldırılmıştır²⁷⁸.

İncelediğimiz sicillerde, değişik zamanlarda farklı farklı, mübâşiriyye ismiyle paralar toplanmıştır. Hamid Sancağı'na gelen mübaşirlere verilmek üzere toplanan bu meblağları şöyle zikredebiliriz;

200 guruş	24 Şubat 1734 ²⁷⁹
300 guruş	15 Mart 1735 ²⁸⁰
500 guruş	18 Ekim 1758 ²⁸¹
50,5 guruş	23 Ekim-1 Kasım 1758 ²⁸²
500 guruş	1-11 Aralık 1759 ²⁸³
50 guruş	21 Aralık 1759 ²⁸⁴
238,5 guruş	3-13 Ekim 1759 ²⁸⁵
500 guruş	24 Mart 1760 ²⁸⁶
50 guruş	3 Ekim 1760 ²⁸⁷

276 İŞS, 170/93-2, 170/94-1 (Evâil-i C 1129).

277 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.305-306.

278 M. Zeki Pakalın, *OTDTS*, c.II, s.592.

279 İŞS, 171/11-1 (20 N 1146).

280 İŞS, 171/57-1 (20 L 1147).

281 İŞS, 170/5-1 (15 S 1172).

282 İŞS, 170/7-1 (Evâhîr-i S 1172).

283 İŞS, 170/29-1 (Evâsıt-ı R 1173).

284 İŞS, 170/31-1 (1 Ca 1173).

285 İŞS, 170/38-1 (Evâsıt-ı S 1173).

286 İŞS, 170/41-1 (6 Ş 1173).

287 İŞS, 170/50-1 (23 Ra 1174).

Halktan toplanan bu paralar sancağa gelen mübaşirlerin yevmiyesi, gelip gitme ücreti, iaşesi gibi giderler için harcanıyordu. Ayrıca gelen mübaşirlere, mübaşirin konak masrafı diye ilave olarak para tahsil ediliyordu. Bu ücret bazen 30 guruş²⁸⁸ bazen de 75 guruş²⁸⁹ olarak göze çarpmaktadır.

İncelediğimiz dönem itibarıyla Hamid Sancağı'na gelen mübaşirler ve görev sahaları şu şekilde cereyan etmiştir:

1130/1718 tarihi itibarıyla Kütahya'ya bağlı sancaklardan, imdâd-ı seferiyye ismiyle toplam 330 kese akçe vergi talep edilmişti. Bu vergiden Hamid Sancağı hissesine 11000 guruş ayrılmıştı. Bu para, sancağın yirmi kazasına paylaştırılmış, Isparta'ya da 760 guruş isabet etmişti²⁹⁰. Ancak, Hamid Sancağı âyânı bu vergiyi Kütahya'ya ulaştırmadığından, bu vergiyi tahsil etmeğe İstanbul'dan sâbık yeniçeri kâtibi Abdullah, mübaşir olarak tayin edilmiştir. Çıkarılan fermanlarda tüm sancakların imdâd-ı seferiyye vergisini Mübaşir Abdullah Ağa'ya teslim etmeleri emredilmiştir²⁹¹. Bu ferman suretleri, bütün sancaklara Kütahya Kadısı Hacı Halil vasıtasıyla gönderilmiştir²⁹².

30 Haziran 1719 tarihli bir buyruhduda, Teke Sancağı'nda bulunan, Yörük taifesinden olan Serikli cemaati bahar aylarında Eğirdir ve köylerine göç ediyorlar ve yaz mevsimini buralarda geçiriyorlardı. Ancak bu esnada, Eğirdir ve köylerinde ekili arazileri hayvanlarına yediriyorlar ve buralara zarar veriyorlardı. Ayrıca cemaatin içinden bazıları yol kesme, gasp gibi cürümler yapıyorlar, ahaliye zulmediyorlar, yağma ve hırsızlık gibi eşkıyalıkta bulunuyorlardı. Bunun için, bu cemaate bütün fiillerinden dolayı 20.000 guruş ceza verilmişti. Bu paranın tahsili için devlet-i âliyyeden Mustafa mübaşir olarak görevlendirilmiştir²⁹³. Cezayı vermemeleri durumunda cemaatin başka bir yere nakledileceği de açıkça beyan edilmiştir. Daha sonraki yıllarda Serikli cemaatinin yanında Kesirli cemaati de Eğirdir'e ve Anamas Dağı'na yayılmak için geliyorlardı. Ancak eski huylarından vazgeçmiş görünmüyorlardı. Aynı benzer tutumlarından dolayı her iki cemaat 46265 guruş cezaya çarptırılmışlar; bu iş için dergah-ı âlî kapucubaşı Bozoklu Mehmed mübaşir olarak görevlendirilmiştir²⁹⁴.

7 Mayıs 1734 tarihinde İran seferinde bulunan ordû-yı hümâyun için Hamid Sancağı'ndan 100 ve Teke Sancağı'ndan 100, toplam olarak 200 deve istenmiş olup, bunların bir an önce toplanıp Sivas'a oradan da Diyarbakır'a intikal ettirilmesi ferman buyurulmuştur. Bu işin takibi ve yerine getirilmesi için dergâh-ı âlî kethüdalarından

288 İŞS, 170/41-1.

289 İŞS, 170/29-1.

290 İŞS, 170/117-1.

291 İŞS, 170/115-1, 170/116-1.

292 İŞS, 170/103-1.

293 İŞS, 170/181-1 (12 Ş 1131).

294 İŞS, 171/40-1.

Feyzullah görevlendirilmiştir²⁹⁵. Hamid Sancağı'nın vermesi gereken 100 deveden 7 tanesi Pavlu hissesine düşmüştür. Ancak bu kaza ahalişi bunları vermek istememişler, fermana karşı çıkmışlardır. Mübaşir Feyzullah'ın bu hususta hiçbir anlayış ve cevaz göstermemesi neticesinde derhal develerin şark cânibi seraskeri Vezir Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya intikal ettirilmesi emredilmiştir²⁹⁶.

Osmanlı Devleti, dışarıda savaşlar sebebiyle düşmanla mücadele ettiği gibi içeride de zaman zaman türeyen eşkiyalarla uğraşmak durumunda kalıyordu. Bunun için, sık sık eşkiyalarla mücadele etmek üzere fermanlar çıkarılıyordu. 7-16 Mart 1734 tarihli bir fermanda Anadolu'da zuhur eden eşkiya hareketlerini sona erdirmek için (Hamid Sancağı da buna dahildir) bütün üst düzey idareciler görevlendirilmiş olup bu işin takibi için sadr-ı âli ağalarından Ahmed Ağa mübaşir tayin edilmiştir²⁹⁷.

Yine ayrıca 23 Temmuz- 2 Ağustos 1734 tarihli bir fermanda; Hamid Sancağı'na bağlı Pavlu Kazası'na bağlı Kesme Köyü'nde türeyen Abdülkadiroğlu Ahmed, Burhan ve Burdurcukoğlu isimli eşkiyaların derhal tutuklanarak getirilmeleri ve gereken cezalarının verilmesi istenmiştir. Bunun için Hamid Sancağı mütesellimi Yusuf ve merkezden görevlendirilen İsmail mübaşir olarak vazifelenirilmişlerdir²⁹⁸.

9 Haziran 1736 tarihli bir fermanda, Rusya üzerine düzenlenen seferde kullanılmak üzere, Hamid Sancağı'ndan 100 deve tedarik edilmesi emredilmiştir. Develerin en yakın zamanda ve eksiksiz olarak temini için dergâh-ı âli gediklilerinden Abdülbâki Efendi mübaşir olarak görevlendirilmiştir²⁹⁹. Ancak bir ay sonra gelen başka bir fermanda develerin hala gönderilmediğini görmekteyiz. Ayrıca bu fermanda, üst düzey idarecilerin ve mübaşirin ihmalleri söz konusu olduğu ve derhal gönderilmesi hususunda katî ve sert uyarılar bulunmaktadır³⁰⁰.

Görüldüğü üzere devlet tarafından pekçok hususta sancaklara mübaşirler gönderilmiştir. Bu mübaşirlerden bir kısmı görevlerini bihakkın yerine getirmişler; ancak her dönemde olduğu gibi görevlerini ihmal edenler, kötüye kullananlar da olmuştur. Nitekim, 22 Nisan 1717 tarihli bir buyruğunda, 1127/1715, 1128/1716 ve 1129/1717 tarihlerinde ordu için mekkâri deve ihracı fermanı çıkartılmış, bunların çoğunun yerine ulaşmadığı gözlenmiştir. Ayrıca bu iş için vazifelenirilen mübaşirler görevlerini suiistimal ederek bu develeri göndermemişler, hatta ayrı olarak “deve fermanı” var diyerek kendilerine deve ve bazı hayvanlar tedarik etmişlerdir. Ayrıca “mübaşiriye” adı altında haksız para toplamaya varan zulümlerde de bulunmuşlardır. Bu durum devlet tarafından tespit edilmiş olup bu suçları işleyenlere gerekli cezaların

295 İŞS, 171/19-1, 171/28-1 (3 Z 1146).

296 İŞS, 171/18-1.

297 İŞS, 171/21-1 (Evâil-i L 1146).

298 İŞS, 171/34-1 (Evâhir-i S 1147).

299 İŞS, 171/97-2 (29 M 1149).

300 5 Ra 1149/14 Temmuz 1736 tarihli ferman. İŞS, 171/103-1.

verilmesi için emirler gönderilmiştir³⁰¹. Devletin resmi görevlilerinin bu gibi işlere tevessül etmesi dikkati mucip bir durumdur. Devlet düzeninin bozulmaya başlamasının farklı bir yönü olarak göze çarpmaktadır.

B- ADLİ TEŞKİLAT

1- Kadı

Osmanlılarda ehl-i şer' diye tabir edilen ulema kesimi, tedris (öğretim), ifta (fetva) ve kaza (yargı) gibi üç alanda görevler üstlenmiş durumdaydı³⁰². Eğitim ve öğretim işlerini müderrisler, sosyal hayatın meselelerini şeriata uygun bir şekilde çözümlenmeyi müftüler yerine getirirken, kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları İslâm şeriatına ve örfe göre halletmek kadıların vazifesi idi.

Kadı, en genel tarifile yargı işlerine bakan görevliye verilen bir unvandır. Ahali arasında vuku bulan ihtilafların çözülmesi maksadıyla İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren var olan bu müessese, Osmanlıların da ilk dönemlerinden itibaren varlığını göstermiştir. Osmanlılar kadı tayininde, ilk dönem İslâm devletlerindeki usullere riayet ederek, tanınmış kişileri kadılığa tayin etmişlerdir³⁰³.

Osmanlı Devleti'nde, beylik dönemlerinden itibaren fethedilen yerlere hukuku temsil üzere bir kadı ve idareyi temsilen bir subaşı tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısının İslâm devletleri içinde özgün bir yeri ve konumu olup adliye ve mülkiye görevlisi idi. Kendisinden önce görev yapmış İslâm devletlerindeki meslektaşlarından çok daha geniş yetkilerle donatılmıştı³⁰⁴. Şer'î mahkemelerde şer'î ve hukukî bütün meseleler Hanefî mezhebi üzerine çözümlenirdi. Aynı zamanda şer'î mahkemelerden başka bir mahkeme de bulunmuyordu³⁰⁵.

Şer'î mahkemeler Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren medenî hukuk ve ceza davalarına bakmak salâhiyetine haiz idi. Her kaza merkezinde bir şeriat mahkemesi bulunuyor ve bunların başında birer kadı görev yapıyordu³⁰⁶. Büyük kaza ve şehirlerde davalara bakmak için mahkeme binaları tahsis edilirken, mahkeme bulunmayan yerlerde davalara kadının ikamet ettiği evde veya camide görülüyordu³⁰⁷.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı kadıların görev süresinin 20 ay olduğunu belirtirken³⁰⁸, Mustafa Akdağ bir yıl müddet-i örfî, bir yıl da uzatmalı olarak toplam iki yıl olduğunu söylemektedir³⁰⁹. Kadıların görev süresinin bazen daha kısa bazen de daha uzun

301 İSS, 170/83-1 (10 Ca 1129).

302 Rıfat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s.177

303 Ebül'ulâ Mardin, "Kadı" İA, c.VI, s.44, M. Zeki Pakalın, OTDTS, c.II, s.120

304 İlber Ortaylı, "Kadı(Osmanlı Devleti'nde Kadı)", DİA, c.XXIV, s.69.

305 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988, s.84.

306 Halil İnalçık, "Mahkeme" İA, c.VII, s.147.

307 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, c.II, s.68.

308 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.94.

309 Mustafa Akdağ, a.g.e., s.70.

olduğu gözlenmektedir. Nitekim, 24 Aralık 1718 tarihinde, Isparta'da kadılık görevini yürüten Şeyh Mehmed'in süresi sona ermiş, yerine Recep Efendi 8 ay müddetliğine kadı tayin edilmiştir. Recep Efendi bu göreve ûlâ rütbesiyle getirilmiştir³¹⁰. Bu rütbenin de en yüksek rütbe olduğunu gözlemlemekteyiz³¹¹.

Asli görevi, ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek olan ve padişah beratı ile tayin olunan kadılar, sultanın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kıldıklarından idarî, malî, askerî, beledî gibi işlerle de meşgul olmaktaydılar. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yargı ve yürütme işleri birlikte yürütülmüştür³¹².

İncelediğimiz sicillerde, sancak ve kaza kadılarının ne kadar geniş bir yetkiye sahip olduklarını, hemen hemen her konuda bir karar mercii ve sorumluluk sahibi olduklarını görmekteyiz. Halk arasında vuku bulan adlî davaların görülmesinin yanı sıra, örneğin; yaralama olaylarında suçlunun bulunarak cezalandırılması³¹³, katillerin yakalanması³¹⁴, öldürülen kişinin diyetinin tespiti ve alınması³¹⁵, vefat eden kişinin terekesinin tespit edilerek varislerine dağıtılması³¹⁶ gibi hukuk alanında; cami ve mescitlerin imam, hatip ve mütevellî tayini³¹⁷, kayyım, devirhan, müderris ataması³¹⁸, tekke, zâviye ve medrese gibi kurumların mütevellisinin ve diğer görevlilerinin tayini³¹⁹, vakıflarda zuhur eden mütevellilik anlaşmazlıklarının çözümü³²⁰, sancağa atanan mutasarrıfın gelinceye kadar yerine vekilin göreve başlatılması ve bu işin takibi³²¹ gibi idarî alanda; buldukları sancak ve kazalarda zuhur eden eşkıya taifesinin takibi, yakalanması ve suçluların cezalandırılması³²², askerden kaçan ve mukabilinde eşkıyalık yapanları tespit ederek orduya teslim edilmesi³²³, askeri seferler zamanında asker toplanması³²⁴ ve bunların isimlerinin tespiti³²⁵, sefere çıkan asker için zahire temin edilmesi³²⁶ ve sefer için deve temini³²⁷ gibi askeri alanda, Avârız

310 İŞS, 170/182-1, 170/182-2, 170/182-3 (1 S 1131).

311 Kadılık rütbelerinin her birisi derecelerine göre akçe hesabıyla maaşları şu şekilde tespit edilmiştir:

Rütbe-i ûla: 10000	Rütbe-i sâlise: 6000	Rütbe-i çelebi: 3500
Karib-i ûla: 9000	Rütbe-i inebahtı: 5000	Rütbe-i çinad: 3000
Rtbe-i saniye: 8000	Rütbe-i Eğri: 4000	

(Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.93.)

312 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler" *Belleten*, c.XXXVIII/152, (1974) s.667.

313 İŞS; 170/69-1; AA, 35/266-811.

314 İŞS, 170/11-1.

315 İŞS; 170/33-1.

316 İŞS; 170/113-1; AA 27/269-855; AA, 27/272-865.

317 İŞS, 170/12-2, 170/21-2, 170/182-5.; AA, 30/108-340; AA, 35/1-2.

318 İŞS, 170/22-1, 170/74-2, 170/136-1; AA, 36/69-179.

319 İŞS, 170/53-1, 170/163-1; AA, 31/40-114.

320 İŞS, 170/32-2.

321 İŞS, 170/121-2.

322 İŞS, 170/4-1, 170/13-1, 170/21-1, 170/27-1, 170/35-2, 170/37-1, 170/160-1 171/67-1.

323 İŞS, 170/27-1.

324 İŞS, 170/77-1, 170/100-1, 171/101-1.

325 İŞS, 170/148-1.

326 İŞS, 170/63-1, 170/158-1.

327 İŞS, 170/73-1, 170/82-1, 170/83-1, 170/89-1, 170/99-1.

ve nüzül hanelerin tespit edilmesi ve bu vergilerin tahsili³²⁸, imdâd-ı seferiyye³²⁹ ve imdâd-ı hazeriyye³³⁰ gibi vergilerin kaza, köy ve mahallelere taksimi ve toplanması, yine ayrıca sürsat ve beldar vergisi³³¹, arpa baha vergisi³³², ağnam rüsûmu³³³ gibi vergilerin tahsil edilmesi, çarşı ve pazarda satılan malların fiyatının belirlenmesi ve fahiş fiyata satılmasını engelleme³³⁴, işletilmesi gereken toprak ve arazilerin timar tevcihi³³⁵, tedavülde bulunan paraların kur ayarının takibi ve bunda olabilecek yolsuzlukları engelleme³³⁶ gibi mâlî alanda daha pek çok sayabileceğimiz hususta görev ve sorumlulukları olmuştur.

Kadınların maaşları rütbelerine ve görev yaptıkları yerlere göre değişiklik arz ediyordu. Kasaba kadılikları, sınıflarına göre 45 akçe ile 150 akçe arasında gündelikleri farklılık gösteren kadınlar tarafından idare ediliyorlardı. Sancak ve eyalet merkezi olan şehirlerdeki kadıliklar ise mevleviyet sureti ile tevcih ediliyordu. Mevleviyet de iki çeşit olup, 300 akçeli sancak ve bazı eyalet merkezleri, 500 akçeli önemli vilayetlerin kadılikları idi³³⁷.

Kadınlar, yevmiyelerinin haricinde kurulan her mahkemede taraflardan ve devlete toplanan vergilerden kâtibiyeye, muhziyye, harc-ı mahkeme, harc-ı bâb, hüddâmiye, çukadara hizmet³³⁸ adı altında, sicillerde de pek çok geçtiği gibi ücretler tahsis etmişlerdir. Bu toplanan paralar mahkemede vazife yapan katip, muhızır, çukadar, hademe gibi görevlilere maaş olarak veriliyordu. Örneğin, yıllara göre farklılık arz ederek kâtibiyeye ücreti 5 ile 15 guruş³³⁹, muhziyye 2 ile 10 guruş³⁴⁰, hüddâmiye 5 ile 25 guruş³⁴¹, harc-ı mahkeme 25 ile 355 guruş³⁴² olmuştur. Mesela Çukadar Ebubekir Efendi'ye 10 guruş³⁴³, Çukadar Ali Efendi'ye de 20 guruş³⁴⁴ tahsis edildiğini görmekteyiz. Ayrıca kadı ve naibin, maaşlarının yanı sıra harc-ı mahkeme adı altında ek bir ücret aldığını müşahade etmekteyiz. 13 Şubat 1718 tarihli bir tevzî defterinde naibe 8 guruş³⁴⁵, 17 Temmuz 1760 tarihinde de Hakim Efendi'ye 355 guruş³⁴⁶ ücret tahsis edilmiştir.

328 İŞS, 170/185-1.

329 İŞS, 170/117-1, 170/118-1, 171/82-2.

330 İŞS, 170/3-2, 170/136-2, 170/159-2; AA, 32/54-149.

331 İŞS, 170/84-1.

332 İŞS, 170/69-2.

333 İŞS, 170/85-1.

334 (Narh Koyma) İŞS, 170/58-1, 170/59-1, 170/62-3, 170/69-1, 171/1-3, 171/2-3, 171/2-5, 171/4-1.

335 İŞS, 170/147-1, 170/181-2.

336 İŞS, 171/85-1.

337 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.95.

338 İŞS, 170/5-1, 170/7-1, 170/16-1, 170/25-1, 170/50-1, 171/7-1, 171/10-1, 171/94-1, 171/102-1.

339 İŞS; 171/26-1, 170/41-1.

340 İŞS; 170/162-1, 171/7-2.

341 İŞS; 171/90-1, 170/7-1.

342 İŞS; 171/18-2, 170/45-1.

343 İŞS, 170/16-1.

344 İŞS; 171/10-1.

345 İŞS; 171/162-1 (12 Ra 1130).

346 İŞS; 170/45-1 (3 Z 1173).

Yukarıda saydığımız resmî masrafların haricinde, bazı kadılar oluyordu ki mahkemeye gelen davacı ve davalılardan hüccet-i şer'iyeye, mürâsale akçesi, (yüksek miktarda) mahkeme harcı adı altında fazladan ve haksız yere paralar talep ediyorlardı. Nitekim böyle yollara tavassut eden Uluborlu Kadısı İsmail Efendi'nin derhal muhakeme edilmesi ve yapılan haksızlık ve zulmün giderilmesi Anadolu valisinin buyruğusu ile emredilmiştir. Neticede yapılan muhakemede, alınan akçelerin geriye iadesi sağlanmıştır³⁴⁷.

İncelemeye tabi tuttuğumuz siciller itibarıyla Isparta'da kadılık vazifesi icra etmiş kadıları, isminin ilk ve son olarak geçtiği kayıtlar göz önüne alınarak şöylece zikredebiliriz:

İbrahim Efendi	13 Şubat 1717 ³⁴⁸
Sun'ullah Efendi	25 Mart-3 Nisan 1717 ³⁴⁹
Şeyh İbrahim Efendi	27 Ekim-5 Kasım 1717-6 Nisan 1718 ³⁵⁰
Ahmed Efendi	? 1130/? 1718 ³⁵¹
Şeyh Mehmed b. Hacı Ali Efendi	2 Nisan 1718 ³⁵²
Şeyh Mehmed Efendi	31 Mayıs-9 Haziran 1718- 24 Aralık 1718-2 Ocak 1719 ³⁵³
Recep Efendi	26 Şubat 1719 ³⁵⁴
Mehmed Efendi	27 Ağustos 1732 ³⁵⁵
Abdullah Efendi	29 Mayıs 1733-21 Şubat 1734 ³⁵⁶
Mehmed Efendi	? 1146/? 1734 ³⁵⁷
Ahmed Efendi	21 Şubat 1734-3 Temmuz 1734 ³⁵⁸
Abdullah Efendi	3 Temmuz 1734 ³⁵⁹
Ahmed Efendi	24 Mayıs 1735 ³⁶⁰
Abdullah Efendi	5-14 Ocak 1736 ³⁶¹
Abdurrahman Efendi	14-23 Şubat 1736 ³⁶²
Hacı Mustafa Efendi	1-10 Mart 1758 ³⁶³
Hasan Efendi	4 Eylül-3 Ekim 1758- 28 Nisan -27 Mayıs 1758 ³⁶⁴
Şeyh Ahmed Efendi	/1-10 Aralık 1759- /17 Nisan 1759 ³⁶⁵
Hacı Mustafa Efendi	28 Nisan -27 Mayıs 1758- 15-24 Haziran 1760 ³⁶⁶

³⁴⁷ İŞS, 170/192-3.

³⁴⁸ İŞS, 170/59-1 (1 Ra 1129).

³⁴⁹ İŞS, 170/62-2 (Evâsıt-ı R 1129).

³⁵⁰ İŞS, 170/74-2 (Evâhir-i Za 1129), 170/148-1 (5 Ca 1130).

³⁵¹ İŞS, 170/136-2.

³⁵² İŞS, 170/137-1 (1 Ca 1130).

³⁵³ İŞS, 170/144-1 (Evâil-i B 1130), 170/163-1 (Evâil-i S 1131).

³⁵⁴ İŞS, 170/161-1 (6 R 1131).

³⁵⁵ BOA, C. Evkaf, 28551 (6 Ra 1145).

³⁵⁶ BOA, C. Evkaf, 27750 (15 Z 1145); İŞS, 171/27-1 (21 N 1146).

³⁵⁷ İŞS, 171/46-1.

³⁵⁸ BOA, C. Evkaf, 32032 (21 N 1146-1 S 1147).

³⁵⁹ İŞS, 171/32-2 (1 S 1147).

³⁶⁰ İŞS, 171/68-1 (1 M 1148).

³⁶¹ İŞS, 171/80-1 (Evâhir-i Ş 1148).

³⁶² İŞS, 171/86-1 (Evâil-i L 1148).

³⁶³ BOA, AA, 30/108-340 (Evâhir-i C 1171).

³⁶⁴ İŞS, 170/1-1, 170/14-1, 170/21-1 (M 1172- N 1172).

³⁶⁵ İŞS, 170/29-1, 170/43-1, 170/43-2 (Evâsıt-ı Ra 1173-1 N 1173).

³⁶⁶ İŞS, 170/14-1 (N 1172); BOA, AA, 35/1-2 (Evâil-i Za 1173).

Yukarıda zikredilen tarihlerden de anlaşılacağı üzere kadılık vazifesini ifa eden kadı efendiler uzun süre bu görevde kalmamışlar veya kalamamışlardır. Sık sık görevleri değiştirilmiştir. Genellikle 5 ile 8 ay müddet zarfında kadılık vazifesi yapmışlardır. Kadıların niçin bu kadar kısa süreyle vazife yaptıklarına ve sık sık değiştirildiklerine dair sicillerde açık bir hükme ve bilgiye rastlayamadık. Adalet mekanizmasının acaba sağlıklı işlemeyişi mi yoksa başka bir sebep mi etkendi? Tetkike muteber bir mesele olduğu kanaatindeyiz.

2- Nâib

Nâib, lügatte kelime olarak vekil anlamına gelmektedir. Kadıların yargı görevini yerine getirirken yardımına başvurdukları görevlilerin başında nâibler yer almaktadır. Nâibler, kadılar tarafından belirli bir süre veya belirli bir iş için tayin edilen yardımcılarıdır. Kadıların kendilerine verdikleri çerçeve içerisinde görevlerini yürütürler. Belirli bir işi yapmak için görevli olanlar, genellikle bir keşif veya mahkemenin yetki alanına dahil bölgede herhangi bir görev için vazifelendirilirler. Belli bir süre için nâib tayin edilenler ise kadının görevi başında olmadığı zamanlarda ona vekaleten görev yaparlar. Bu vekalet kısa bir süre için olabileceği gibi uzun bir süre için de olabilir. Bu ikinci tür vekalet Osmanlılarda en çok karşılaşılan örnek olup, çoğu kere uzak bir bölgeye kadı tayin edilen kimsenin görev mahalline gitmeyerek yerine nâib göndermesi ve kendisinin İstanbul'da kalmasıdır³⁶⁷.

Nâibin bir veya birkaç olması kadının tayin edildiği kazanın büyük veya küçük olmasına ve kaza işlerinin geniş olup olmamasına bağlı idi. Bundan dolayı kaza, sancak ve eyalet kadılarının nâib sayıları değişkenlik arz ediyordu. Nâibler görevlerinin mahiyetlerine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevâli nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri şeklinde kısımlara ayrılmaktaydı. Kaza nâibleri, kadıların kendi kazaları dahilindeki nahiyelere tayin ettiği ve kaza kadısı adına o nahiyede şer'î ve hukukî işlere bakan kişilerdi. Kadı nâibi kadının yanında bulunup icabında ona vekalet eder veyahut herhangi bir şer'î muameleye bakmak üzere kadı tarafından köylere gönderilirdi. Kadı nâibleri kazalarda aynı zamanda bâb nâibliğini görürdü. Büyük kadılıkların nâiblerine mevâli nâibleri, esnafı kontrol etmek üzere seyyar dolaşan nâiblere de ayak nâibi deniyordu. Mâzul kadıların maişetlerini temin için herhangi bir kazanın hasılatının arpalık usulüyle kendine verilmesine arpalık nâibi ismi veriliyordu³⁶⁸.

XVIII. yüzyılda kazaların nâiblerle yönetimi iyice yerleşmişti. Yerli olan kişilerin nâib olması yasaktı. Yerli kişilerden nâib atanmaması hususunda pek çok uyarılar olmuşsa da bu tip uyarılara uyulmamış ve halk yakınmalarını İstanbul'a iletmek zorunda kalmıştır³⁶⁹.

³⁶⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Devlet ve Toplum/Osmanlıda Hukuk), İstanbul 1999, c.II, s.399.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s.117-118.

³⁶⁹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.211.